

Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, sa fokusom na poljoprivredu

Jul, 2020.

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti", koji sprovodi Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women), uz finansijsku podršku Evropske unije. Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima i autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove UN Women, Ujedinjenih nacija, ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

SPISAK SKRAĆENICA

ARS	Anketa o radnoj snazi
CEDAW	Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women)
EU	Evropska Unija
FAO	Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (Food and Agriculture Organization)
IKT	Informaciono komunikacione tehnologije
IPARD	Instrument za prepristupnu pomoć u oblasti ruralnog razvoja (Instrument for pre-accession assistance for rural development)
RGZ	Republički geodetski zavod
RS	Republika Srbija
RSZ	Republički statistički zavod
SIPRU	Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (Social Inclusion and Poverty Reduction Unit)
WHO	World Health Organization

SADRŽAJ

1. Uvod.....	6
2. Srbija u globalnim tokovima pandemije i lavirintu rodni nejednakosti.....	8
3. Uticaj pandemije i mera vlade na nepoljoprivrednu zaposlenost žena na selu	12
4. Uticaj pandemije na poljoprivrednu aktivnost žena na selu.....	16
4.1 Poljoprivredna domaćinstva i gazdinstva kao okvir socio-ekonomskog položaja žena na selu .	16
4.2 Uticaj pandemije na rad seoskih žena angažovanih u poljoprivredi.....	19
5. Upoznatost sa merama Vlade za podršku privredi i ocene njihovih efekata na poljoprivrednu proizvodnju	24
6. Socijalna prava žena na selu	28
7. Neplaćeni kućni rad i briga o porodici	29
8. Zabrinutost za različite aspekte života.....	31
9. Zaključci i preporuke	33
9.1 Zaključci.....	33
9.2 Preporuke.....	35
Literatura	37

Lista grafikona

Grafikon 1: Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju, 2018, za domen rada, pod-domen segregacije i kvaliteta rada i domen znanja, pod-domen segregacije u obrazovanju	8
Grafikon 2: Žene iz seoskih naselja zaposlene van poljoprivrede prema profesionalnom statusu, u %	12
Grafikon 3: Procenat zaposlenih koji su izgubili zaposlenje tokom aprila 2020. godine	13
Grafikon 4: Žene na selu prema razlozima ostanka bez posla, u %	14
Grafikon 5: Domaćinstva prema delatnostima čiji se proizvodi najčešće prodaju na tržištu, u %	19
Grafikon 6: Žene prema najvažnijim poslovima koje su obavljale tokom vanrednog stanja, višestruki odgovori, u %	20
Grafikon 7: Način na koji su pandemija COVID-19 i vanredno stanje uticali na radnu aktivnost žena angažovanih u poljoprivredi, višestruki odgovori, u %	21
Grafikon 8: Žene prema načinu prodaje proizvoda, višestruki odgovori, u %	21
Grafikon 9: Žene prema uticaju pandemije i vanrednog stanja na prodaju proizvoda, u %	22
Grafikon 10: Žene prema novim načinima prodaje proizvoda, višestruki odgovori, u %	23
Grafikon 11: Ocena mera podrške poljoprivredi u cilju saniranja posledica nastalih usled pandemije COVID-19, u %	26
Grafikon 12: Percepcija mera potrebnih da bi se sanirale negativne posledice pandemije COVID-19 na poljoprivrednu proizvodnju žena iz uzorka, u %	27
Grafikon 13: Žene iz uzorka prema tome da li su pokrivene penzijsko invalidskim osiguranjem, u %	28
Grafikon 14: Žene iz uzorka prema izvorima najveće zabrinutosti, u %	31

Lista tabela

Tabela 1: Domaćinstva prema udelu dohotka od poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda u ukupnom dohotku domaćinstva, u %	18
Tabela 2: Obaveze u domaćinstvu pre i tokom vanrednog stanja izazvanim COVID pandemije, u%	29
Tabela 3: Briga o starima i deci pre i tokom vanrednog stanja tokom COVID pandemije, u%	30

1. UVOD

Ovaj izveštaj nastao je u periodu izlaska iz vanrednog stanja nakon pandemije izazvane COVID-19 virusom, koji je pogođio Srbiju u proletnim mesecima 2020. godine i bio praćen restriktivnim merama Vlade, započetim proglašenjem vanrednog stanja. Iako deluje da se život donekle vratio u normalu, zebnja je u porastu zbog novog porasta broja zaraženih, kao i zabrinutost zbog obima i dubine posledica pandemije po ekonomiju i različite oblasti društvenog života.

Sa ciljem da se ispituju uticaji pandemije i mera Vlade na rodne nejednakosti u Srbiji i specifičan položaj žena, u okviru projekta Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti finansiranog od strane Evropske komisije (EK), SeConS – grupa za razvojnu inicijativu je u partnerstvu sa UN Women, u periodu april-jun 2020. godine, sprovedla četiri zasebne analize:

- 1) analizu zaposlenosti i uslova rada žena i muškaraca koji su u mesecu pre proglašenja pandemije bili zaposleni, a na osnovu podataka istraživanja o uticaju pandemije na zaposlenost u Srbiji,
- 2) analizu u oblasti formalne i neformalne ekonomije brige,
- 3) analizu preduzetništva žena, koja obuhvata dve komponente – kvalitativno i kvantitativno istraživanje sa preduzeticama;
- 4) radnu aktivnost i položaj žena koje žive na selu, sa fokusom na njihov angažman u poljoprivrednoj proizvodnji, koja takođe obuhvata i kvantitativno i kvalitativno istraživanje.

U ovom izveštaju izloženi su nalazi dva istraživanja o uticaju COVID-19 pandemije, od kojih je jedno sprovedeno na slučajnom uzorku od 1600 žena i muškaraca koji su neposredno pre pandemije, u februaru 2020. godine bili zaposleni (na bilo koji način, uključujući i formalno i neformalno zaposlene, samozaposlene, i dr.), a drugo je sprovedeno u maju 2020. godine, neposredno nakon ukidanja vanrednog stanja, na prigodnom uzorku seoskih domaćinstava u kojima postoji bar jedna žena koja se bavi aktivno poljoprivredom.

CILJEVI

Cilj ove analize je da se ispituju efekti pandemije i mera vlade na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, sa posebnim fokusom na njihovo angažovanje u poljoprivredi. Mada su analizom obuhvaćeni i širi efekti na zaposlenost žena na selu, uključujući i nepoljoprivrednu zaposlenost, u središtu pažnje analize pre svega se nalaze žene koje su angažovane u poljoprivredi, sa ciljem da se ispituju efekti pandemije i mera vlade na:

- poljoprivredne aktivnosti porodičnih gazdinstava i specifično na uloge žena povezane sa odlučivanjem i obavljanjem rada u okviru ovih gazdinstava;
- pristup žena i njihovih gazdinstava tržištima poljoprivrednih proizvoda, koji su bili ključni izazovi i kojim se strategijama nastojalo odgovoriti na date izazove;

- socijalna prava žena, pre svega zdravstveno, penzijsko-invalidsko osiguranje;
- obavljanje neplaćenog kućnog rada i brige o porodici;
- percepcija rizika i zabrinutost za različite aspekte života u novonastalim uslovima.

Međutim, cilj ovog istraživanja nije da samo opiše stanje kakvo je bilo u naletu pandemije, već da tu sliku o stanju upotrebi kao činjeničnu osnovu za predlog mera kojima se kratkoročno i na srednji rok može unaprediti socio-ekonomski položaj žena na selu. Iako Srbija ima ključne zakone i politike specifično usmerene da regulišu oblast rodne ravnopravnosti i eliminišu rodno zasnovanu diskriminaciju i rodne nejednakosti,¹ kako ukazuju različiti nezavisni izveštaji organizacija civilnog društva,² kao i evaluacija Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost,³ zakone je potrebno unaprediti a politike doslednije sprovesti kako bi se stvorilo povoljnije okruženje i podstakle značajnije promene.

METODE I UZORAK ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno pomoću kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode. Kvantitativna metoda bazirana je na brzom proceni, što znači da je moralo biti sprovedeno u kratkom roku, a s obzirom na ograničenja kretanja, fizičko i socijalno distanciranje, nije moglo biti sprovedeno anketiranjem „lice-u-lice“, već telefonskom anketom, koja ograničava obim tema koje se mogu ispitivati. Analiza je sprovedena na podacima dva anketna istraživanja. Jedno je sprovedeno na vrhuncu pandemije i vanrednog stanja, sredinom aprila 2020. godine, na uzorku od 1600 žena i muškaraca koji su u februaru 2020. godine, pre proglašenja pandemije i vanrednog stanja bili zaposleni. U uzorku tog istraživanja bilo je 305 žena sa sela, a na temelju tog istraživanja analizirani su efekti pandemije na nepoljoprivrednu zaposlenost žena sa sela, uz uporedne uvide u odnosu na žene iz grada i muškarce sa sela. Drugo anketno istraživanje sprovedeno je u prvoj polovini juna 2020. godine na uzorku od 80 žena koje žive na selu i angažovane su bar delimično u poljoprivrednoj proizvodnji.

Pored anketnog upitnika, realizovano je kvalitativno istraživanje koje je obuhvatilo 10 dubinskih intervjua sa ženama sa sela koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom i seoskim turizmom. Intervju su rađeni putem telefona jer je bilo neophodno obezbediti fizičko distanciranje. Intervjui su vođeni pomoću polustrukturisanih upitnika, a sprovođile su ih istraživačice sa dugogodišnjim iskustvom.

---

¹ Zakon o ravnopravnosti polova („Sl. glasnik RS”, br. 104/2009); Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS”, br. 22/2009), Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine, Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije..

² SOS Vojvodina Network, 2019; FemPlatz. A11, 2018.

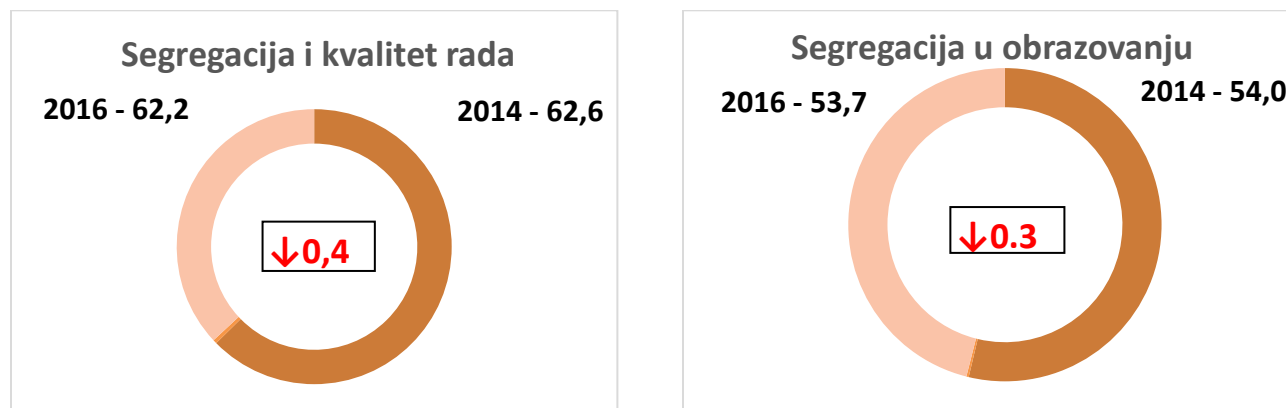
³ SeConS, 2018.

2. SRBIJA U GLOBALNIM TOKOVIMA PANDEMIJE I LAVIRINTU RODNIH NEJEDNAKOSTI

Nalaze istraživanja potrebno je sagledati u kontekstu dugotrajnih, strukturnih procesa i rodni odnosa odnosno rodni režima⁴ u Srbiji koji čine položaj žena na selu nepovoljnim. Pandemija COVID-19 i mere Vlade koje su donete u odgovoru na nju, pojačale su efekte ovih nepovoljnih uslova i učvrstile postojeće rodne nejednakosti.

Poznato je da Srbiju odlikuju izražene rodne nejednakosti. One su dokazane i opisane brojnim naučnim i primenjenim istraživanjima, a od skora se prate i Indeksom rodne ravnopravnosti, alatom koji se primenjuje u EU kao i zemljama koje su kandidati za članstvo, a koji meri nivo postignuća i rodni jaz u šest glavnih domena politika: radu, novcu, vremenu, znanju, moći, zdravlju, kao i u dva satelitska domena – unakrsnim nejednakostima i nasilju nad ženama.⁵ Prema poslednjem Indeksu rodne ravnopravnosti iz 2018. godine, Srbija je i dalje bila zemlja izraženih rodni nejednakosti u svim domenima. Ove nejednakosti su bile znatno izraženije nego što je proseka za EU, a pomaci u napretku su prisutni (u odnosu na 2016. godinu), mada veoma mali. Jedna od glavnih osa nejednakosti koju je Indeks zabeležio odnosi se na rodnu segregaciju, koja se uspostavlja tokom obrazovanja i nastavlja kasnije na tržištu rada, a upravo je ova osa nejednakosti jedna od centralnih za razumevanje rezultata ovog istraživanja.

Grafikon 1: Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju, 2018, za domen rada, pod-domen segregacije i kvaliteta rada i domen znanja, pod-domen segregacije u obrazovanju

Izvor: SIPRU, Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2018.

⁴ Pod rodni režimima se podrazumevaju „relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi. Ova strukturacija je opredmećena u različitim rodni ulogama, različitim rodni identitetima i različitim rodni reprezentacijama...“ (Blagojević, M. (2002) „Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000: urođjavanje cene haosa“, u Bolčić, S, Milić, A. (ur.) Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život“, ISIFF, Beograd: 283-314).

⁵ SIPRU, 2018.

Pored toga, nejednakosti su prisutne u domenu moći, u kome uprkos napretka u zastupljenosti žena u sferi političke participacije, dolazi do slabih ili nikakvih pomaka u domenu raspodele ekonomske i socijalne moći. Nejednakosti su vidljive i u domenu novca, jer žene imaju niže prihode od muškaraca, a pojedine grupe žena izložene su i višim rizicima od siromaštva. Nejednakosti u domenu vremena pokazuju koliko žene svog vremena i rada troše u brizi o domaćinstvu i porodici, odnosno obavljajući naplaćeni kućni rad, što je vreme koje je najčešće oduzeto od njihovih slobodnih aktivnosti (veoma važnih za blagostanje i lični razvoj), kako pokazuje istraživanje o korišćenju vremena.⁶

Pandemija a ni mere Vlade RS, nisu pogodovali smanjenju rodni nejednakosti. Naprotiv, one su postale istaknutije u specifičnom kontekstu koga su odlikovali visoki rizici od zaraze, posebno među onima koji su brinuli o zaraženima ili morali da obavljaju druge poslove koji nose visoke rizike od zaraze. Takođe, postale su istaknutije i u situaciji u kojoj su brojne socijalne usluge poput obrazovanja, brige o deci, starijima, osobama sa invaliditetom, bolesnima, prenete na porodicu u kojoj se ove dužnosti izrazito nejednako raspoređuju između žena i muškaraca.

Kratka istorija pandemije i odgovora na nju

Prvi registrovani slučaj u svetu: Kina, 07.01.2020.⁷

Prvi registrovani slučaj u Evropi: Francuska, 24.01.2020.⁸

SZO proglašava pandemiju: 11.03.2020.⁹

Prvi registrovani slučaj u Srbiji: Subotica, 06.03.2020.¹⁰

Proglašenje vanrednog stanja: 15.03.2020.¹¹

⁶ RZS, 2016.

⁷ World Health Organization (WHO), Coronavirus disease (COVID-19) outbreak. Dostupno na:

<http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov>

⁸World Health Organization (WHO), 2019-nCoV outbreak: first cases confirmed in Europe. Dostupno na:

<http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/01/2019-ncov-outbreak-first-cases-confirmed-in-europe>

⁹ World Health Organization (WHO), Health emergencies, dostupno na: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies>

¹⁰ Informacije sa zvaničnog sajta Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje. Dostupno na:

<https://covid19.rs/%d0%bf%d0%be%d1%82%d0%b2%d1%80%d1%92%d0%b5%d0%bd-%d0%bf%d1%80%d0%b2%d0%b8-%d1%81%d0%bb%d1%83%d1%87%d0%b0%d1%98-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%b2%d0%b8%d1%80%d1%83%d1%81%d0%b0-%d1%83-%d1%81/>

¹¹ ING- PRO, Odluka o proglašenju vanrednog stanja, dostupno na: <https://www.propisi.net/odluka-o-proglasenju-vanrednog-stanja/>

Broj obolelih i umrlih 11.04.2020. (datum početka prvog kvantitativnog istraživanja): ukupan broj obolelih je 3380, a ukupan broj preminulih je 74.¹²

Broj obolelih i umrlih 23.04.2020. (datum prvog kvantitativnog završetka istraživanja): ukupan broj obolelih je 7276, a ukupan broj preminulih je 139.¹³

Broj obolelih i umrlih 05.06.2020. (datum početka drugog kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja): ukupan broj obolelih je 11667, a ukupan broj preminulih je 247¹⁴

Broj obolelih i umrlih 15.06.2020. (datum završetka drugog kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja): ukupan broj obolelih je 12367¹⁵

Odgovor na pandemiju u Srbiji sledio je „restriktivni model“, koji je podrazumevao paket mera poput zatvaranja granica, ukidanja javnog prevoza radi smanjenja mobilnosti ljudi, relativno visoka ograničenja u kretanju uz periode policijskog časa i višednevnih zatvaranja. Ove mere su na početku uvođenja vanrednog stanja bile usmerene na sve građane Republike Srbije, uključujući i stanovništvo angažovano u poljoprivredi. U kratkom roku se uvidelo da je neophodno osloboditi poljoprivrednike nekih ograničenja i dozvoliti im primenu neophodnih agrotehničkih mera, pre svega zbog sezonske prirode posla koji se ne može nadoknaditi, a posebno radi zaštite od mraza. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je sa tim u vezi početkom aprila izdalo javno saopštenje, koje sadrži uputstvo za prijavu za dobijanje dozvole za kretanje u vreme policijskog časa, namenjene proizvođačima voća i povrća. Svaki poljoprivredni proizvođač (vlasnik ili korisnik zasada, ili druge poljoprivredne površine) bio je dužan da podnese elektronski zahtev za odobrenje kretanja Upravi za zaštitu bilja. U prijavi je, pored ličnih podataka, bilo neophodno specifikovati i broj poljoprivrednog gazdinstva, lokaciju gde će se sprovesti agrotehničke mere, kao i vreme i datum sprovođenja, s obzirom na to da je dozvola kretanja važila samo za naznačeni period.¹⁶

U ovakvim uslovima, strukturne nejednakosti, uključujući i rodne nejednakosti, postaju vidljivije. One dovode do toga da se teret pandemije različito distribuira na žene i muškarce. Kao što je pokazao izveštaj

¹²Informacije sa zvaničnog sajta Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje. Dostupno na:

<https://covid19.rs/%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%98%d0%b5-%d0%be-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%b0-%d0%b2%d0%b8%d1%80%d1%83%d1%81%d1%83-covid-19-11-04-2020-%d1%83-15-%d1%87%d0%b0%d1%81/>

¹³ Informacije sa zvaničnog sajta Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje, dostupno na:

<https://covid19.rs/%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%98%d0%b5-%d0%be-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%b0-%d0%b2%d0%b8%d1%80%d1%83%d1%81%d1%83-covid-19-23-04-2020-%d1%83-15-%d1%87%d0%b0%d1%81/>

¹⁴ Informacije sa zvaničnog sajta Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje, dostupno na: Dostupno na:

<https://www.zdravlje.gov.rs/vest/347976/informacija-o-novom-korona-virusu-na-dan-5-jun-2020-godine-u-15-casova.php>

¹⁵ Informacije sa zvaničnog sajta Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje. Dostupno na:

<https://www.zdravlje.gov.rs/vest/348169/informacija-o-novom-korona-virusu-na-dan-15-jun-2020-godine-u-15-casova.php>

¹⁶ Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (2020). Kako do dozvole za kretanje: Uputstvo za proizvođače voća i povrća. Dostupno na: <http://www.minpolj.gov.rs/kako-do-dozvole-za-kretanje-uputstvo-za-proizvodjace-voća-i-povrca/?script=lat>.

o efektima pandemije na rodne aspekte zaposlenosti žena i muškaraca, i podelu odgovornosti za porodicu, žene su podnele nesrazmerno veći teret. One su činile većinu zaposlenih koji su bili na prvim linijama zdravstvenih rizika zbog prirode posla, poput zdravstvenih radnika/ca, prodavaca/čica u supermarketima, zaposlenih u apotekama, higijeničarima/kama i sl. Istovremeno, veliki broj zaposlenih prešao je na rad od kuće, koji je za žene nametnuo nova opterećenja jer su morale da obavljaju svoje radne obaveze u uslovima kada su morale istovremeno da brinu o maloj deci ili školskim obavezama dece kada su obdaništa i škole bili zatvoreni.

Međutim, neke grupe žena nalaze se u posebno nepovoljnom položaju zbog slabije ekonomske participacije, neadekvatne zaštite socijalnih prava i nepovoljnijeg pristupa uslugama, resursima, kao i niže društvene participacije. Položaj ovih žena, među koje spadaju i žene koje žive na selu, ocenjen je kao višestruko nepovoljan različitim istraživanjima i izveštajima CEDAW komitetu.¹⁷ Nakon izbivanja pandemije povećana je zabrinutost da se položaj žena iz ove grupe mogao pogoršati i sa ciljem prikupljanja činjenica o uticaju pandemije na njihovu ekonomsku participaciju, sa posebnim fokusom na poljoprivrednu proizvodnju i preradu poljoprivrednih proizvoda, kao i na njihov širi socioekonomski položaj, sprovedeno je ovo istraživanje. Na temelju nalaza predložene su i mere za specifičnu podršku ženama u uslovima obeleženim pandemijom, ali i srednjoročne mere koje treba da osnaže žene iz ove populacije i povećaju njihovu otpornost na različite nepovoljne okolnosti, uključujući i pandemiju.

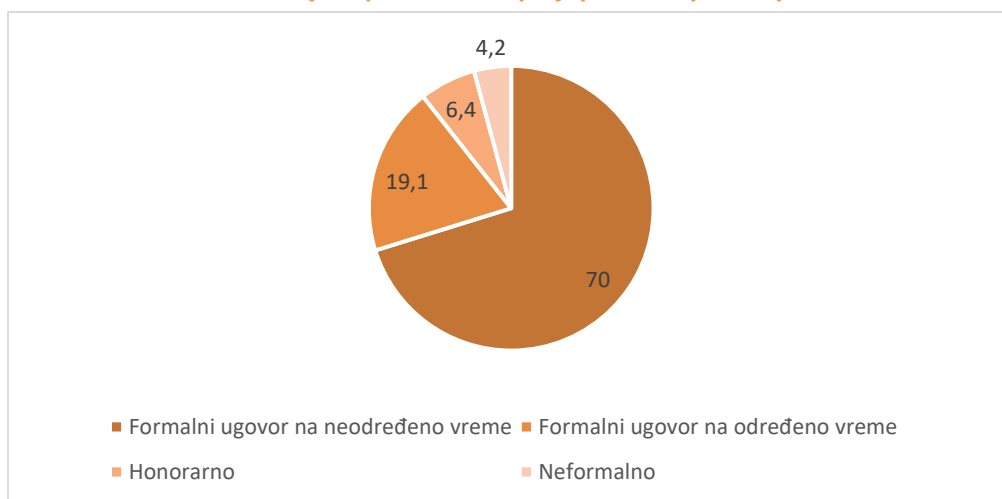
---

¹⁷ Beker, K. i dr., 2017.

3. UTICAJ PANDEMIJE I MERA VLADE NA NEPOLJOPRIVREDNU ZAPOSLENOST ŽENA NA SELU

Istraživanjem o uticaju pandemije COVID-19 na zaposlenost stanovništva u Srbiji obuhvaćeno je 305 žena koje žive u seoskim naseljima, a u februaru 2020. godine su bile zaposlene. Među njima je petina bila zaposlena van mesta stanovanja, što ukazuje na značajan udeo onih koje putuju do radnog mesta, znatno viši nego što je među ženama koje žive u gradu (3,1%). Izrazita većina zaposlenih žena (92,8%) bila je u statusu zaposlenih radnica, odnosno bila je zaposlena kod drugih poslodavaca, dok je 3,6% žena bilo samozaposleno. U ovim aspektima karakteristike njihove zaposlenosti se ne razlikuje bitno od karakteristika zaposlenosti žena koje žive u gradskim sredinama, a u odnosu na muškarce sa sela, primetno je niže učešće samozaposlenih (3,6% prema 10%).

Grafikon 2: Žene iz seoskih naselja zaposlene van poljoprivrede prema profesionalnom statusu, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Većina ovih žena bila je zaposlena u privatnim preduzećima (60,1%), dok je 37% radilo u javnim preduzećima, institucijama, državnoj upravi, a mali udeo je onih koje su radile u mešovitim preduzećima (2,5%), zadrugama (0,4%) i nevladinim organizacijama (0,4%).

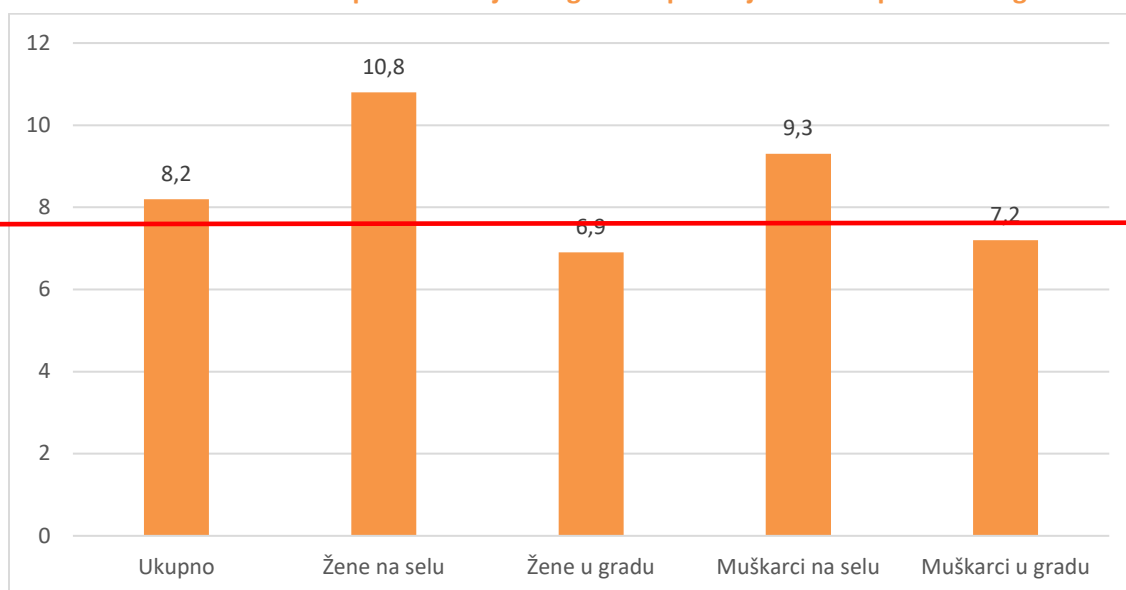
Struktura zaposlenosti žena iz seoskih naselja se razlikuje u odnosu na žene iz gradskih naselja. Žene iz seoskih naselja češće su nego žene iz grada zaposlene u prerađivačkoj industriji - 19% zaposlenih žena iz seoskih sredina radi u ovom sektoru dok 9,5% zaposlenih žena iz gradskih sredina radi u istom sektoru. Među zaposlenim ženama iz seoskih sredina veći udeo nego među ženama u gradu beleže i žene zaposlene u sektoru trgovine (20% prema 15%), a nešto manji udeo zaposlene u obrazovanju (13,4% prema 14,6%)

i znatno manji udeo zaposlene u zdravstvu i socijalnoj zaštiti (8,9% prema 16,8%). Navedeni sektori su ujedno sektori na koje odlazi najveći deo zaposlenosti žena kako na selu, tako i u gradu.

U odnosu na muškarce sa sela, žene sa sela su nešto ređe zaposlene u industriji (19% prema 22,6%), nešto češće u trgovini (20% prema 17,5%) i znatno češće u obrazovanju (13,4% prema 5,4%) i zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti (8,9% prema 2,7%).

U aprilu 2020. godine, tokom vanrednog stanja, 8,2% zaposlenih lica¹⁸ izgubilo je posao. Međutim, nisu svi bili jednako pogođeni. Seosko stanovništvo je bilo više pogođeno gubitkom posla nego gradsko, a žene više nego muškarci. Žene na selu su tako grupa koja je najjače osetila posledice u smislu gubitka zaposlenja (Grafikon 3).

Grafikon 3: Procenat zaposlenih koji su izgubili zaposlenje tokom aprila 2020. godine

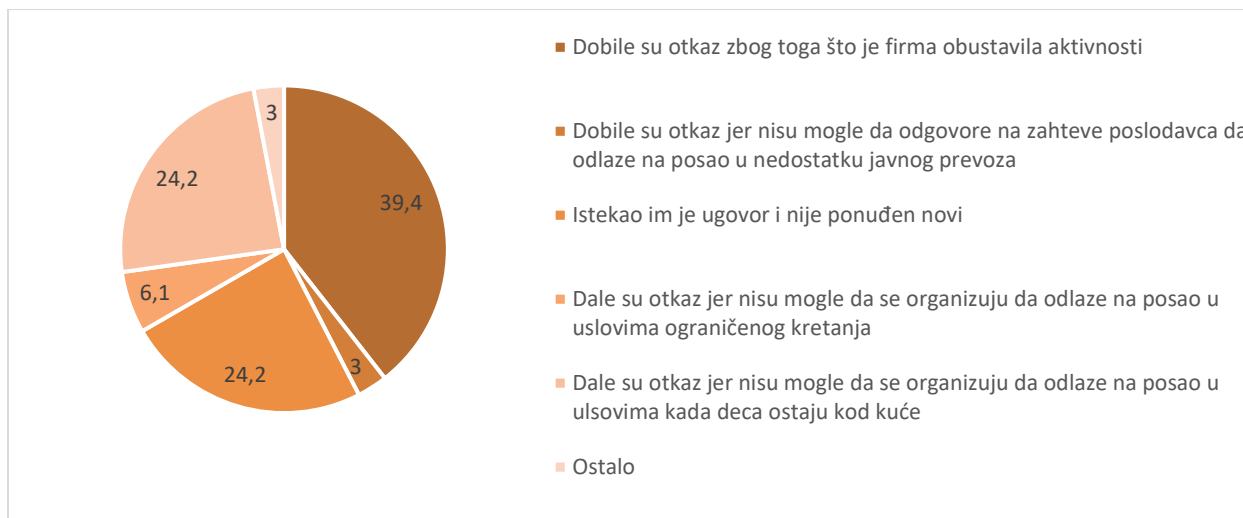

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

¹⁸ "Zaposleni su lica koja su najmanje jedan sat u posmatranoj sedmici obavljala neki plaćeni posao (u novcu ili naturi), kao i lica koja su imala zaposlenje, ali koja su u toj sedmici bila odsutna sa posla. U zaposlena lica, pored lica koja imaju zasnovan radni odnos i rade u preduzeću, ustanovi ili u drugoj vrsti organizacije ili rade kao privatni preduzetnici, uključuju se i individualni poljoprivrednici, pomažući članovi u domaćinstvu, kao i lica koja su obavljala neki posao koji su samostalno pronašla i ugovorila (usmeno ili pismeno) bez zasnivanja radnog odnosa i kojima je taj rad predstavljao jedini izvor sredstava za život. Prema tome, u Anketi se ne uzima u obzir formalni status lica koje se anketira, nego se radni status tog lica određuje na osnovu stvarne aktivnosti koju je ono obavljalo u posmatranoj sedmici." (RZS. ARS metodološko uputstvo. str. 2, pristupljeno 30.05.2020. na adresi <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Doc/G201720107.docx>)

U najvećem broju slučajeva žene sa sela koje su izgubile posao dobile su otkaz zbog toga što je firma obustavila aktivnosti zbog restriktivnih mera Vlade u odgovoru na pandemiju (39,4%), ali je značajan i udeo onih koje su izgubile posao zbog toga što je privremeni ugovor istekao a novi nije ponuđen, kao i onih koje su dale otkaz jer nisu mogle da organizuju odlazak na posao zbog toga što su deca ostala kod kuće zbog zatvaranja obdaništa i škola.

Grafikon 4: Žene na selu prema razlozima ostanka bez posla, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

U odnosu na žene iz grada, kod žena iz seoskih naselja koje su ostale bez posla više su zastupljeni razlozi koji su povezani sa istekom privremenih ugovora (24,2% prema 13,2%), nemogućnosti da odlaze na posao zbog toga što su deca ostala kod kuće (24,2% prema 10,5%). U odnosu na muškarce sa sela, najveće razlike pokazuju se u zastupljenosti razloga da su zaposlene osobe morale dati otkaz jer nisu mogle da organizuju odlazak na posao u uslovima kada deca ostaju kod kuće (zastupljen sa 24,2% među ženama i 9,7% među muškarcima).

Žene iz seoskih naselja koje su ostale bez posla u većem procentu su se prijavile na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje nego žene iz grada koje su se našle u istoj situaciji (30,3% prema 5,3%) i nešto su češće pokušale odmah da pronađu novi posao (30,3% prema 26,3%). U odnosu na muškarce sa sela koji su ostali bez posla, žene sa sela su se nešto ređe prijavile na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje (69,7% prema 77,4%), a u većem broju slučajeva su pokušale odmah da nađu novo zaposlenje (30,3% prema 22,6%).

Kod većine žena koje su ostale zaposlene (70%) došlo je do promene u pojedinim uslovima rada: gotovo četvrtina je prešla na rad od kuće (23,5%), više od petine je navelo da im je skraćeno radno vreme ili broj smena (22,8%), 6,3% je navelo da im je smanjena plata, 7,4% je bilo primorano da koristi godišnji odmor,

Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena
koje žive na selu, sa fokusom na poljoprivredu

dok je 5,5% dobrovoljno, u dogovoru sa poslodavcem uzelo godišnji odmor kako bi „podelili teret“, 4% nije radilo jer je rad obustavljen.

Uslovi rada od kuće nisu pogodovali svim ženama koje su prešle na ovakav modalitet rada. Gotovo trećina (30%) nije imala adekvatno mesto u stanu/kući na kome bi se mogla adekvatno posvetiti radnim obavezama, 5% nije imalo odgovarajuću opremu, poput kompjutera, interneta i sl., 44% je radilo u noćnim satima kako bi uspelo da postigne radne obaveze, 28% se osećalo frustrirano jer im je posao zadirao u privatnost tokom online sastanaka, video konferencija i sl., a 23% se osećalo frustrirano jer su ih članovi porodice ometali da se posvete poslu.

Pored toga, više od četvrtine zaposlenih žena sa sela (26%) je istaklo da radi uz povećano radno opterećenje, 11% je navelo da se teško snalazi za prevoz da ode i vrati se sa posla, a 32% je bilo izloženo velikim rizicima zaraze virusom na svom radnom mestu.

4. UTICAJ PANDEMIJE NA POLJOPRIVREDNU AKTIVNOST ŽENA NA SELU

4.1 Poljoprivredna domaćinstva i gazdinstva kao okvir socio-ekonomskog položaja žena na selu

Istraživanjem koje je posebno bilo usmereno na žene sa sela, obuhvaćene su žene iz tri regiona Srbije: Vojvodine, Šumadije i Zapadne Srbije, Južne i Istočne Srbije. Zbog prirode uzorka, međutim, nije moguće zaključivati na nivou regiona, pa će se položaj žena koje žive na selu posmatrati na nivou čitave Srbije. Među ženama iz uzorka gotovo jednako su zastupljene žene starosti 30-50 godina (33,3%), 51-60 godina (34,6%) i žene starije od 60 godina (32,1%). Treba imati na umu da je ova „zakrivljenost“ starosne strukture žena iz uzorka¹⁹ delom posledica činjenice da nije reč o reprezentativnom uzorku već prigodnom²⁰, kao i činjenice da su žene aktivne u poljoprivredi u proseku starije, a posebno one koje se nalaze u ulozi nosilaca gazdinstava. Prema nalazima analize sprovedene na anketi o poljoprivrednim gazdinstvima, prosečna starost žena koje su nosioci poljoprivrednih gazdinstava bila je 65 godina u 2018. godini.²¹

Žene iz uzorka u 75% slučajeva žive na registrovanim poljoprivrednim gazdinstvima. Nosioci ovih gazdinstava u 28% slučajeva su ispitanice a u 1,6% slučajeva druge žene iz domaćinstva. To je nešto više nego u ukupnom broju gazdinstava, gde je prema Anketi o strukturi poljoprivrednih gazdinstava 2018. godine među nosiocima gazdinstva bilo 19% žena.²² I ovoga puta razlog za „zakrivljenost“ slike prema ženama je posledica prigodnog uzorka, uključujući i činjenicu da su u uzorak birana samo seoska domaćinstva u kojima ima žena aktivnih u poljoprivredi. U uzorku ovog istraživanja žene koje žive u domaćinstvima sa registrovanim poljoprivrednim gazdinstvom nešto su prosečno mlađe od žena koje žive u seoskim domaćinstvima bez registrovanog gazdinstva (53,8 godina prema 57,9 godina). Ipak, u proseku su najstarije žene koje su nosioci gazdinstva (59,2 godine).

Izrazita većina domaćinstava iz uzorka poseduje zemljište (95%), pri čemu 18,2% poseduje zemljište male površine, do 1ha, 37,7% poseduje više od 1 ha a manje od 5 ha, 27,3% poseduje zemljište površine veće od 5 ha a manje od 10 ha i 16,8% poseduje 10 ha ili više. Domaćinstva koja imaju registrovano gazdinstvo imaju značajno veću prosečnu površinu zemljišta (6 ha prema 2,3 ha).

¹⁹ U smislu većeg udela starijih žena u ukupnom uzorku u odnosu na njihov udeo u ukupnoj populaciji žena koje žive na selu.

²⁰ U uzorak su birane žene koje žive na selu ali se i bar delimično bave poljoprivredom, a ne sve žene koje žive na selu.

²¹ Bogdanov, N, i Babović, M., 2019.

Samo u 23,4% slučajeva bar deo zemljišta upisan je na ispitanicu. Međutim, dok je prosečna veličina zemljišta koje se nalazi u posedu domaćinstava iz uzorka 5,2 ha, prosečna veličina zemljišta koje je u vlasništvu žena je više nego dvostruko manja - iznosi 2,5 ha. Na ovaj aspekt rodnog imovinskog jaza više puta je ukazivano i uprkos merama koje se poslednjih godina preduzimaju, efekti po imovinski status žena na selu i dalje izostaju.

Naime, u 2018. godini promenjen je *Zakon o postupku upisa u katastar nepokretnosti i vodova*²³, zakonom je definisano da se imovina koja je stečena u braku automatski upisuje kao zajednička imovina, osim ukoliko se „katastru dostavi izjava oba supružnika da se u konkretnom slučaju ne radi o zajedničkoj, već posebnoj imovini jednog od supružnika, ili ako supružnici ispravom na osnovu koje se vrši upis stiču svojину, sa određenim udelima“ (član 7). Međutim, efekti ovog Zakona na žene sa sela nisu veliki jer je u seoskim sredinama i dalje izražena praksa da žena nakon udaje prelazi u kuću svog supruga, a zakon predviđa da se u slučaju već upisane svojine mora posebno zahtevati da se svojina upiše kao zajednička²⁴.

Pored prakse prelaska u supružnikovu kuću, postoji još jedan razlog zbog koga su žene ređe vlasnice nepokretne imovine, a odnosi se na običaje u nasleđivanju imovine koji podrazumevaju odricanje žena od nasleđivanja imovine u korist muških članova porodice. Prema podacima iznetim u *Izveštaju o položaju žena na selu u Republici Srbiji*, na ročištima za raspravljanje zaostavštine bio je gotovo podjednak broj muškaraca i žena naslednika, ali se čak 36% žena odreklo nasleđa, naspram 19% muškaraca.²⁵ Žene koje su se odrekle imovine to su najčešće činile u korist braće (55%), majke su se uglavnom odricale nasleđa u korist svojih sinova (13%), a samo 2% su se odrekle imovine u korist svojih ćerki²⁶. Žene u seoskim sredinama su evidentno suočene sa kulturološkim preprekama karakterističnim za patrijarhalna društva koja podrazumevaju da se imovina vodi na muške članove domaćinstava i odricanje žena od nasleđivanja imovine u korist muških članova porodice.

Nalazi kvalitativne komponente istraživanja dodatno potkrepljuju predstavljene podatke. Gotovo sve žene koje su bile sagovornice u intervjuima žive u domaćinstvima koja imaju registrovano poljoprivredno gazdinstvo, koje je najčešće registrovano na supruga ili drugog muškog člana domaćinstva (oca, sina, svekra). Takođe, zemlja koja je u posedu se gotovo bez izuzetka vodi na muške članove domaćinstva. Žene su vlasnice zemljišta u manje od četvrtine slučajeva, a nosioci poljoprivrednog gazdinstva uglavnom tek ako u domaćinstvu nema odraslih muških članova.

Prosečna veličina domaćinstava u kojima žive žene iz uzorka iznosi 3,94 članova, pri čemu 6,2% žena žive same, 25% žive u dvočlanom domaćinstvu, 35,8% u domaćinstvima sa tri ili četiri člana, a 33,3% u domaćinstvima sa pet i više članova.

²³ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/2018, 95/2018, 31/2019.

²⁵ Beker, K. i dr. 2017.

²⁶ Ibid. 2017:55.

Izrazita većina domaćinstava iz uzorka obavlja poljoprivrednu proizvodnju (90%), više od polovine (52%) bavi se preradom poljoprivrednih proizvoda a svega 5% seoskim turizmom. Zbog malog broja domaćinstava koja se bave seoskim turizmom nije bilo moguće analizirati ovaj aspekt ekonomskih aktivnosti žena. Prihodi od poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda veoma su važni za većinu domaćinstava. Kao što se može primetiti iz naredne tabele, za gotovo 42% domaćinstava prihodi od poljoprivredne proizvodnje čine polovinu ukupnih prihoda domaćinstva a u 44% slučajeva čine i veći deo ukupnih prihoda. Za više od polovine domaćinstava prihodi od prodaje prerađenih poljoprivrednih proizvoda čine polovinu ili više od ukupnih prihoda domaćinstva. Dakle ova snažna oslonjenost na poljoprivrednu proizvodnju i preradu poljoprivrednih proizvoda obeležava uslove u kojima rade i žive žene iz uzorka.

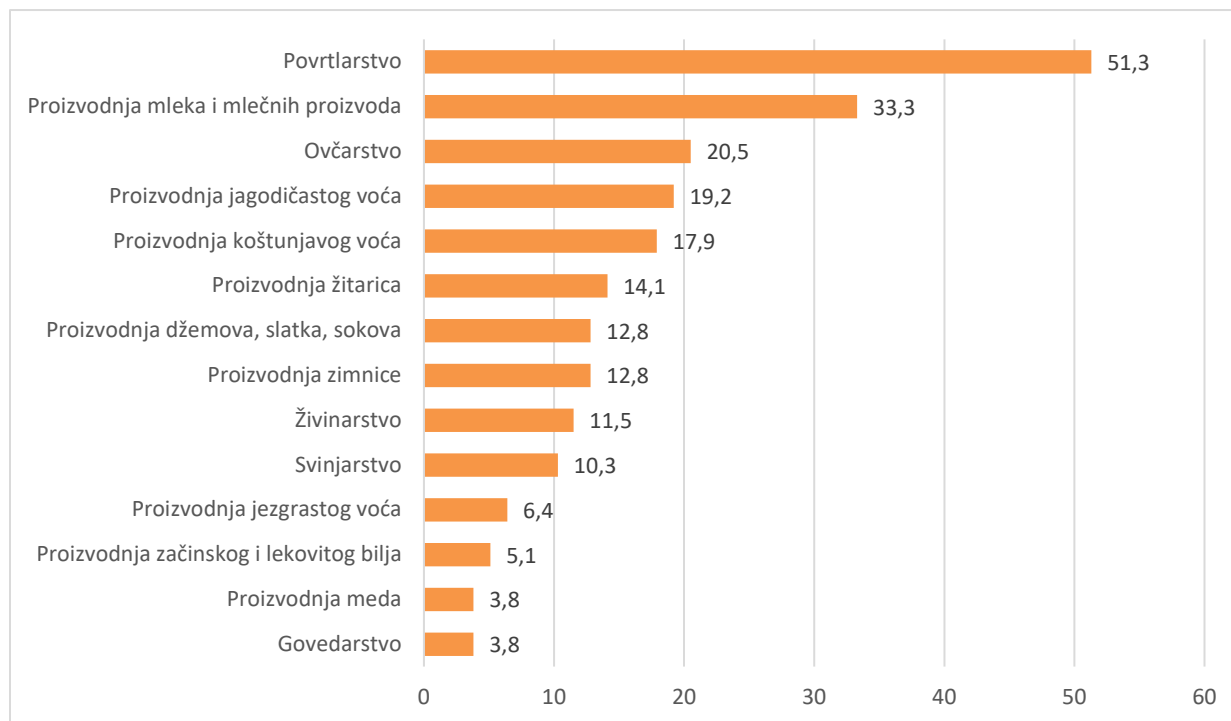
Tabela 1: Domaćinstva prema udelu dohotka od poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda u ukupnom dohotku domaćinstva, u %

Vrsta delatnosti	Udeo u ukupnim prihodima gazdinstva, u %	
	Poljoprivredna proizvodnja	Prerada poljoprivrednih proizvoda
Manje od 50%	14,0	47,3
50%	41,7	38,9
Više od 50%	44,3	13,8

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Najčešći oblici proizvodnje od kojih se ostvaruje prihod u domaćinstvu su povrtlarstvo, proizvodnja mleka i mlečnih proizvoda, iza kojih slede ovčarstvo, proizvodnja jagodičastog i koštunjavog voća, potom proizvodnja žitarica, proizvodnja džemova, slatka, sokova, zimnice, živinarstvo, svinjarstvo i u manjoj meri proizvodnja jezgrastog voća, začinskog i lekovitog bilja, meda i govedarstvo (Grafikon 5). Prema iskazima žena koje su bile obuhvaćene kvalitativnom komponentom istraživanja, zapaža se da su one češće zadužene za poslove proizvodnje mleka i mlečnih proizvoda, uključujući mužu krava i ovaca, kao i za pripremu džemova, sokova, slatka, zimnice i slično.

Grafikon 5: Domaćinstva prema delatnostima čiji se proizvodi najčešće prodaju na tržištu, u %

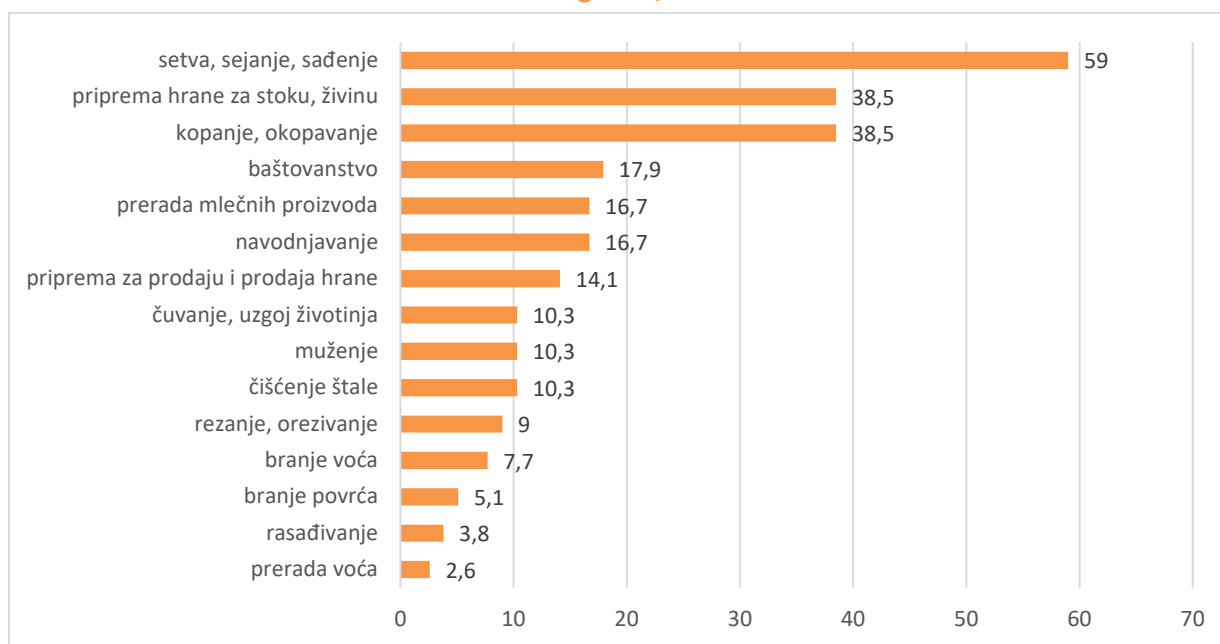
Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Prema iskazima žena iz uzorka, glavne odluke o tome kako će izgledati njihov posao vezan za poljoprivrednu proizvodnju u 43,6% slučajeva donose same, u 20,5% slučajeva o tome odlučuje suprug a u 26,9% slučajeva odlučuju zajedno. Žene koje su angažovane u poljoprivredi u proseku provode dnevno 5,6 sati u poljoprivrednim poslovima, pri čemu je najkraće vreme koje su žene navele 1,5 sat a najduže čak 12 sati. Prosečno vreme rada na poljoprivrednim poslovima razlikuje se u zavisnosti od sezone radova. Van sezone poljoprivrednih radova ono iznosi u proseku 2,3 sata dnevno dok u sezoni poljoprivrednih radova iznosi 7,5 sati dnevno.

4.2 Uticaj pandemije na rad seoskih žena angažovanih u poljoprivredi

Ispitanice su zamoljene da navedu pet najvažnijih poslova koje su obavljale tokom vanrednog stanja. Na osnovu odgovora predočenih u narednom grafikonu, žene su se u ovom periodu najčešće bavile setvom, sejanjem, sadnjom, pripremom hrane za stoku i živinu, kopanjem i okopavanjem. Relativno učestale aktivnosti bile su i baštovanstvo, prerada mlečnih proizvoda, navodnjavanje i priprema za prodaju i prodaja hrane (Grafikon 6).

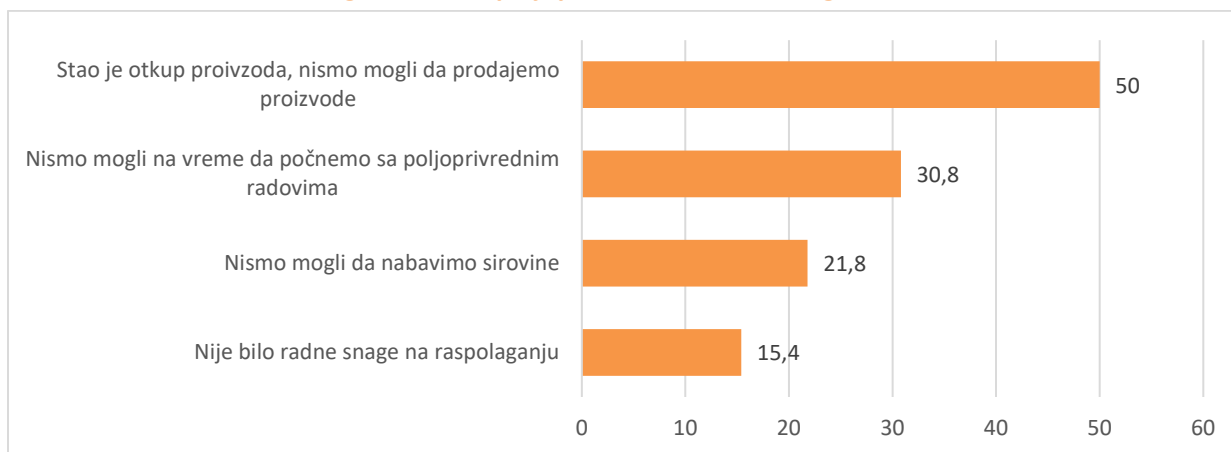
Grafikon 6: Žene prema najvažnijim poslovima koje su obavljale tokom vanrednog stanja, višestruki odgovori, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Pandemija i vanredno stanje višestruko su uticali na ekonomske aktivnosti žena iz uzorka. U polovini slučajeva one nisu bile više u mogućnosti da prodaju svoje proizvode, bilo zbog toga što je obustavljen otkup proizvoda, što su zatvorene pijace, ukinut javni prevoz do prodajnih mesta, odnosno zbog prekida u lancima snabdevanja. Gotovo trećina žena se suočila i sa problemom nemogućnosti da na vreme počne sa poljoprivrednim radovima zbog ograničenja u kretanju ili drugih razloga. Više od petine nije moglo da nabavi sirovine, a 15% se požalilo i na nedostatak radne snage (Grafikon 7).

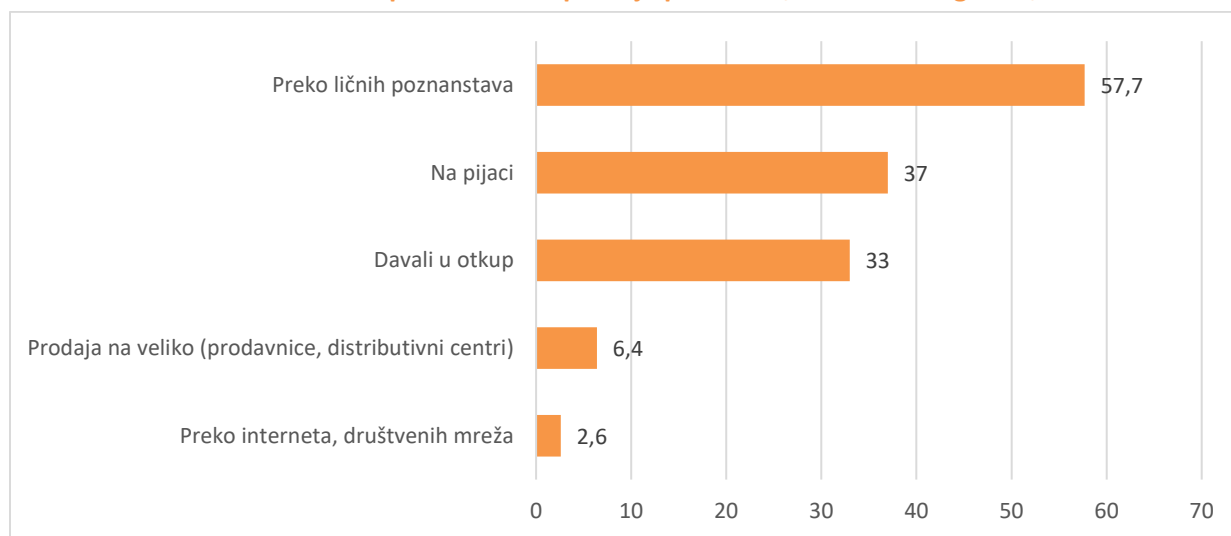
Grafikon 7: Način na koji su pandemija COVID-19 i vanredno stanje uticali na radnu aktivnost žena angažovanih u poljoprivredi, višestruki odgovori, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Prekid u lancima snabdevanja i odsečen pristup tržištu bili su snažna posledica pandemije i vanrednog stanja. Pre izbijanja pandemije više od polovine žena prodavalo je svoje proizvode preko ličnih kontakata, više od trećine je prodavalo na pijaci, trećina je davala proizvode u otkup a svega 2,6% je prodavalo proizvode preko interneta i društvenih mreža.

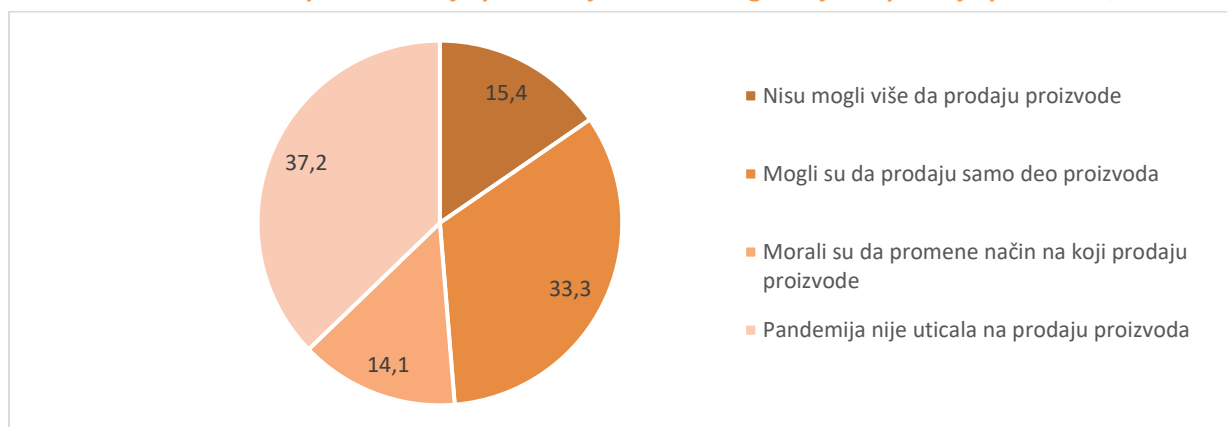
Grafikon 8: Žene prema načinu prodaje proizvoda, višestruki odgovori, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Izbijanje pandemije i uvođenje vanrednog stanja nije uticalo na prodaju proizvoda kod više od trećine žena iz uzorka. Jedna trećina je mogla da nastavi da prodaje samo deo proizvoda, 14% žena je moralo da promeni način na koji prodaju proizvode a 15% više nije uopšte moglo da prodaje proizvode. Ispitanice koje su pre pandemije svoju robu plasirale preko ličnih poznanstava ili preko interneta, ređe su se suočavale sa uticajem koji je pandemija imala na prodaju robe, jer su lanci snabdevanja bili kraći i nezavisni od klasičnih tržišta otkupa i pijaca - 11% naspram 22,6% ispitanica koje na druge načine prodaju svoju robu, je reklo da nisu mogle da prodaju svoje proizvode.

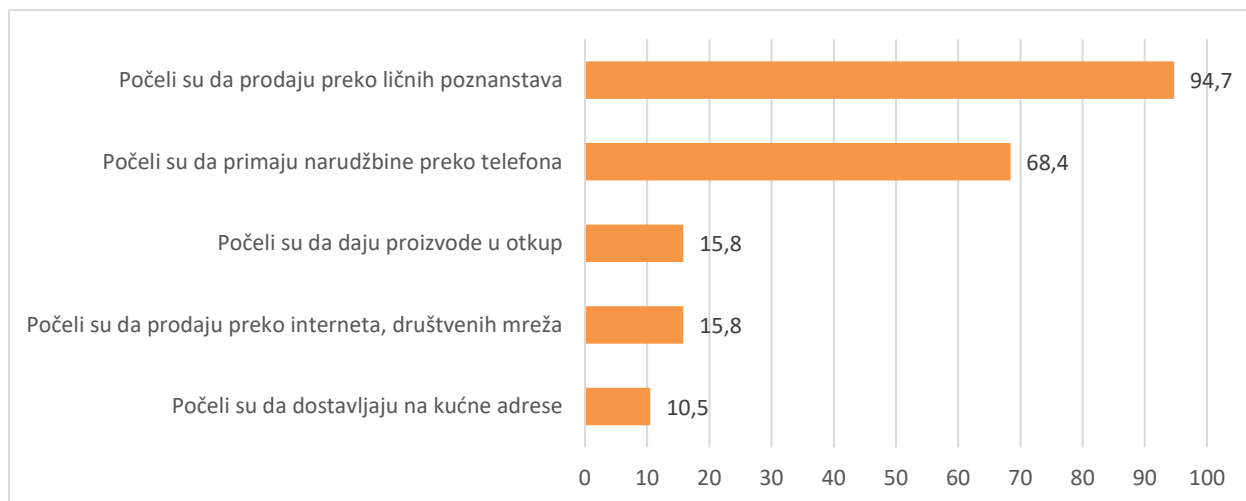
Grafikon 9: Žene prema uticaju pandemije i vanrednog stanja na prodaju proizvoda, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Kriza u lancima snabdevanja izazvana pandemijom i vanrednim stanjem predstavljala je i priliku za inoviranje. Žene koje su se suočile sa problemom prodaje proizvoda počele su da pronalaze nove načine prodaje koje ranije nisu primenjivale. Četvrtina žena (24%) je izvestila da je usled prekida u prodajnim lancima pronašla nove načine prodaje proizvoda. Gotovo sve žene su počele da prodaju proizvode preko ličnih poznanstava, više od dve trećine žena je počelo da prima narudžbine preko telefona, po 15,8% je počelo da prodaje proizvode preko interneta i društvenih mreža i da daju u otkup, a svaka deseta žena je počela da dostavlja proizvode na kućne adrese kupaca (Grafikon 10). Treba imati u vidu da su žene najčešće kombinovale ove različite metode prodaje proizvoda.

Grafikon 10: Žene prema novim načinima prodaje proizvoda, višestruki odgovori, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Nalazi istraživanja ukazuju da je u većini slučajeva inovacija bila održiva. Naime, 74% žena koje su uvele nove načine prodaje proizvoda, nastavilo da ovim novim načinima prodaje proizvode i kada je ukinuto vanredno stanje.

Važno je istaći da postoji izraženi jaz između žena sa sela i žena iz grada kada je u pitanju upotreba informacionih tehnologija i to u korist žena iz gradskih naselja. Prema podacima RSZ-a 60% žena sa sela koristi računar naspram 76% žena iz grada, dok internet koristi 65% žena iz seoskih naselja i 81% žena iz gradskog područja.²⁷ Ovaj podatak nam je posebno važan kada su u pitanju inovacije u oblasti plasiranja robe, jer, kao što smo mogli videti iz podataka o načinima prodaje, prodaja robe putem interneta je bila vrlo malo zastupljena, a to može da bude veoma uspešan način da žene svoju robu ponude na tržištu. Kako bi se ovaj način prodaje povećao potrebno je održati obuke koje bi osposobile poljoprivrednice da upotrebljavaju računar, internet i društvene mreže upravo u ovu svrhu, jer to predstavlja budućnost ne samo u vanrednim okolnostima, već i u redovnim okolnostima, i može pospešiti zaradu od poljoprivredne proizvodnje.

²⁷ Baza istraživanja upotreba informacionih tehnologija (2019). U: Republički zavod za statistiku.

5. UPOZNATOST SA MERAMA VLADE ZA PODRŠKU PRIVREDI I OCENE NJIHOVIH EFEKATA NA POLJOPRIVREDNU PROIZVODNJU

Zakonodavni okvir za sprovođenje politike u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja pored Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju, čini i Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju i podzakonska akta, kojima se bliže definišu uslovi za korišćenje podsticaja. U skladu sa odredbama ovog zakona i Uredbom o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju, u Srbiji su tokom 2019. korisnici budžetske podrške imali pravo na sledeće vrste podsticaja: direktna plaćanja, podsticaje merama ruralnog razvoja, posebne podsticaje, kreditnu podršku i IPARD podsticaje. Za neke od mera podsticaja predviđene su i izvesne pogodnosti za žene, poput nižih kamatnih stopa kod kreditne podrške, dodatnih poena pri vrednovanju aplikacija kako kod podrške za mlade u ruralnim područjima i sl. Uslov za pristup podsticajnim merama je registrovano poljoprivredno gazdinstvo.

Prema nalazima studije o rodnom aspektima poljoprivrede i ruralnog razvoja²⁸ u 2019. godini podneto je ukupno 16,675 zahteva za podsticaje ruralnom razvoju koji se finansiraju sredstvima budžeta Republike Srbije. Odobreno je 44,6% zahteva, a među njima je bilo 19,6% zahteva koje su podnele žene. Sagledano prema iznosu sredstava koja su dodeljena, od ukupnog iznosa sredstava, žene su dobile 23,2%. Među korisnicima IPARD programa u periodu 2017-2019, žene su učestvovala sa 24%. Iz navedenih podataka je primetno da su žene manjinski zastupljene među korisnicima mera podrške, što korespondira i njihovom manjinskom učešću u nosiocima gazdinstava.

Sa izbijanjem pandemije COVID-19, Vlada Republike Srbije usvojila je i niz mera za podršku privredi. Dve mere su od posebnog značaja za žene angažovane u poljoprivredi: novčana pomoć poljoprivrednim gazdinstvima u cilju ublažavanja posledica zbog COVID-19 i finansijska podrška poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup kreditima u otežanim ekonomskim uslovima usled COVID-19.²⁹ Vlada RS propisala je nekoliko uslova za isplatu jednokratne novčane pomoći poljoprivrednim gazdinstvima, u cilju ublažavanja posledica nastalih usled bolesti. Uslovi koje je trebalo ispuniti su bili da poljoprivrednici budu nosioci gazdinstva, koje je upisano u registar i nalazi se u aktivnom statusu, da imaju u registru upisane površine na kojima gaje povrće u zaštićenom prostoru, ili da su vlasnici obeleženih i registrovanih životinja (krave, ovce ili koze), ili da su vlasnici obeleženih i registrovanih košnica pčela, ili je vlasnik košnice pčela član njegovog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva i ima 70 ili više godina starosti u 2020. godini. Poljoprivrednicima je, pored toga, olakšan pristup korišćenju kredita subvencionisanjem dela kamate. Mogućnost subvencionisanja dela kamate odnosi se na sledeće aktivnosti: razvoj stočarstva, ratarstva, voćarstva, vinogradarstva, povrtarstva i cvećarstva, nabavku hrane za životinje, investiciona ulaganja u mehanizaciju i opremu, kao i ulaganja u određene vrste mehanizacije i opreme koje se koriste u biljnoj

²⁸ SeConS, 2020b.

²⁹ "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 57/2020

poljoprivrednoj proizvodnji i likvidnost. Pravo na kreditnu podršku imaju fizička lica (nosioci komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva), preduzetnici i pravna lica³⁰.

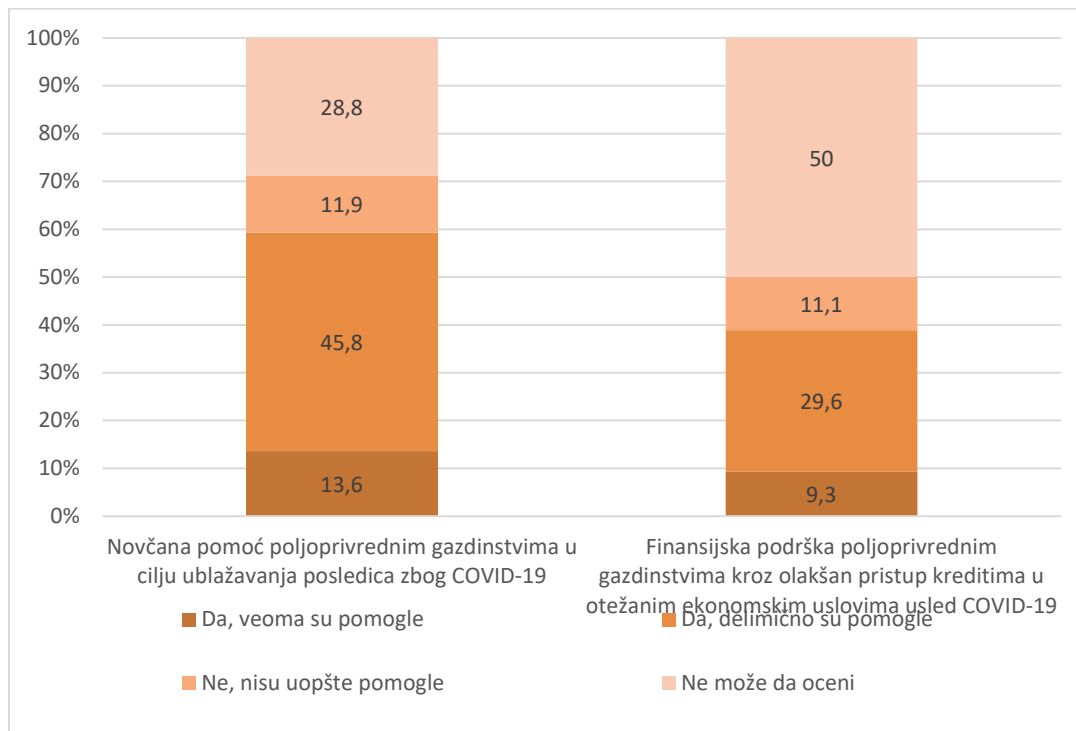
Podaci istraživanja ukazuju da je mera kojom se dodeljuje novčana pomoć bolje ocenjena. Gotovo polovina žena iz uzorka tvrdi da im je mera delimično pomogla da ublaže posledice pandemije a skoro 14% da im je veoma pomogla. Iako uzorak nije dovoljno veliki da se može sprovesti detaljnija analiza razlika između žena koje su pozitivno ocenile mere i onih koje nisu, osnovni uvidi pokazuju da su zapravo mere novčane podrške dale bolje efekte kod žena na srednjim i većim gazdinstvima, te da je među njima i veći udeo onih koje su fokusirane na proizvodnju povrća i jagodičastog voća. Tako među ženama koje su pozitivno ocenile meru novčane pomoći prosečna veličina zemljišta koje poseduje gazdinstvo iznosi 6 ha, a među ženama koje ne mogu da ocene ili su ocenile da nema nikakvog efekta, prosečna veličina zemljišta je 3,7 ha. Među ženama koje su pozitivno ocenile efekat mere gotovo dve trećine proizvode povrće, 44% mleko i mlečne proizvode, 32% jagodičasto a 27% koštunjavo voće. Među ženama koje nisu mogle da ocene ili su ocenile da nema efekata, nešto više od polovine proizvodi povrće (52%), veći je udeo onih koje su angažovane u živinarstvu i ovčarstvu (po 22%), kao i onih koje stiču prihod od prodaje zimnice (26%), džemova, slatka, sokova (22%).

Kada je u pitanju druga mera, olakšani pristup kreditima, njeni efekti su manje vidljivi, jer polovina žena iz uzorka ne može za sada da oceni efekte ove mere. Udeo onih koje ocenjuju da nema efekta je isti kao i kod prethodne mere, dok je gotovo 40% žena ocenilo je ovu meru kao veoma ili delimično pozitivnu.

---

³⁰ Pravna lica ostvaruju pravo na ovaj vid podrške ukoliko su u pitanju zemljoradnička zadruga sa najmanje pet članova zadruge koji su upisani u Registar kao nosioci ili članovi pet različitih registrovanih poljoprivrednih gazdinstava, ili ako je razvrstano u mikro ili malo pravno lice u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo.

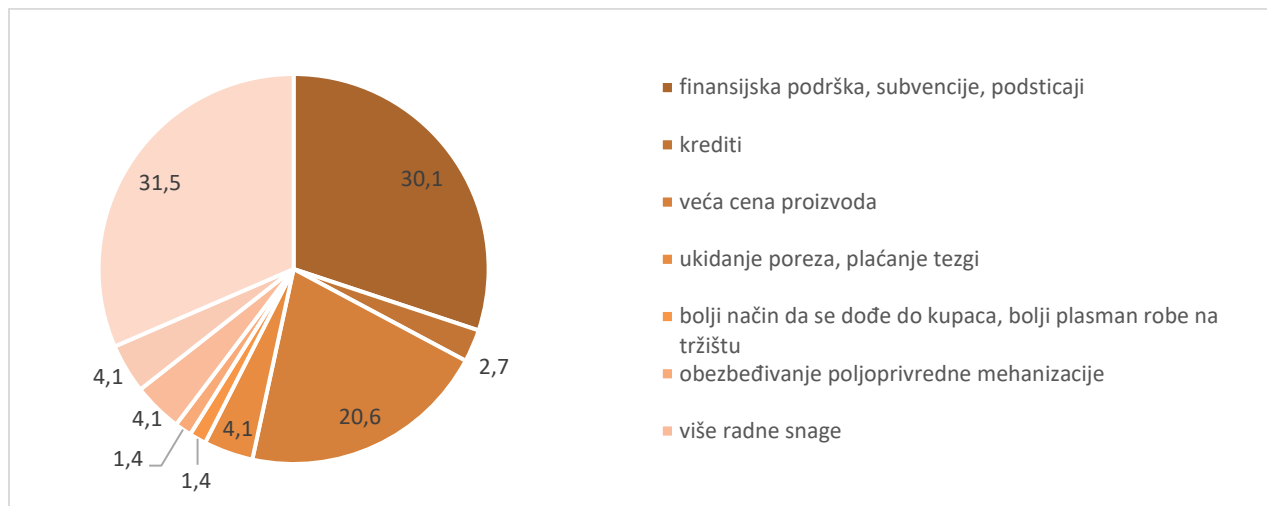
Grafikon 11: Ocena mera podrške poljoprivredi u cilju saniranja posledica nastalih usled pandemije COVID-19, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Žene su upitane i da same navedu koje bi vrste mera bile od pomoći da se saniraju negativne posledice pandemije na njihovu poljoprivrednu proizvodnju. Iz grafikona 12 može se videti da skoro po trećina žena tvrdi da im ništa nije potrebno, odnosno da su im potrebne mere finansijske podrške, subvencije, novčani podsticaji, nešto više od petine ukazuje da bi im od koristi bila veća cena proizvoda, dok su ostale mere bile znatno manje zastupljene, poput nižih poreza, oslobađanja od taksi za plaćanje tezgi na pijacama, niže cene sirovina i sl.

Grafikon 12: Percepcija mera potrebnih da bi se sanirale negativne posledice pandemije COVID-19 na poljoprivrednu proizvodnju žena iz uzorka, u %

Izvor: SeConS, Uticao COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Kada su u pitanju mere koje bi bile potrebne da bi se sanirale negativne posledice na preradu hrane, žene iz uzorka su u 44% slučajeva navele da nikakve mere ne mogu da im pomognu, 27,8% je ukazalo da bi im pomogla finansijska podrška, 22,2% bolji način da se dođe do kupaca a 6% nije znalo da navede šta bi im bilo od koristi.

„Najbolja mera bi bila da se utvrdi cena koliko košta naš proizvod. Ja kad uđem u prodavnicu znam koliko košta sapun ili bilo koji proizvod. To da se uradi i onda ne trebaju subvencije ni kojekakve pomoći.“

Poljoprivrednica iz Ljubovije, 48 godina

„Fale bolji agrarni uslovi, sistemi za navodnjavanje i zagarantovane cene proizvoda. Jedino ljudi koji su bili u inostranstvu mogu nešto više da ulažu... Bez jakog seljaka nema jake države, oni su zaboravili na to.“

Poljoprivrednica iz okoline Aleksinca, 63 godine

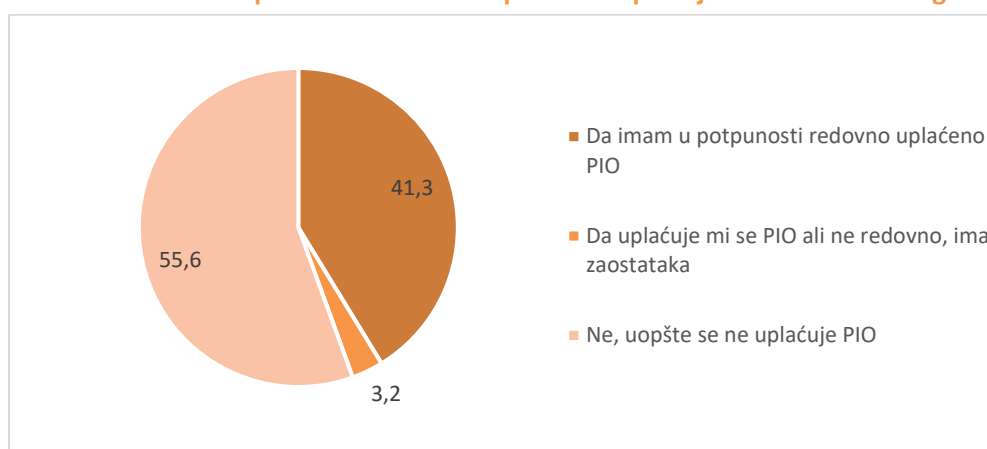
„Mi ne smemo u to da se upustimo (u kredite - prim. aut). Evo sada je naišlo vreme kada mesec dana nismo imali nikakav priliv finansija, a kredit mora da se plati. Kad bih imala sigurne prilive, zašto da ne.“

Poljoprivrednica iz okoline Aleksinca, 53 godine

6. SOCIJALNA PRAVA ŽENA NA SELU

Na ugrožena socijalna prava žena na selu, posebno onih koje su ekonomski angažovane isključivo u okviru porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, više puta je ukazivano na osnovu nalaza različitih istraživanja.³¹ Nalazi ovog istraživanja ukazuju da se situacija nije značajno promenila. Svaka deseta žena iz uzorka nema plaćeno zdravstveno osiguranje, što otežava pristup zdravstvenoj zaštiti. Među onim ženama koje su pokriveno zdravstvenim osiguranjem, 30% ima to osiguranje preko supruga ili drugog člana domaćinstva koji su zaposleni van gazdinstva, 18% na po osnovu registrovanog gazdinstva, 16% po osnovu sopstvene zaposlenosti van gazdinstva, 10% po osnovu nezaposlenosti i 27% po osnovu penzionerskog statusa. Više od polovine žena nema uplaćeno penzijsko invalidsko osiguranje (Grafikon 13).

Grafikon 13: Žene iz uzorka prema tome da li su pokriveno penzijsko invalidskim osiguranjem, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Među ženama koje imaju redovno uplaćeno penzijsko invalidsko osiguranje, u najvećem broju slučajeva (46%) PIO uplaćuje poslodavac, u 36% slučajeva ga uplaćuju same po osnovu člana ili nosioca poljoprivrednog gazdinstva, a u 18% uplaćuje im uplaćuje nosilac gazdinstva. Ukoliko se isključe žene kojima je rad u poljoprivredi na gazdinstvu dodatna radna aktivnost, odnosno koje su zaposlene izvan gazdinstva (i naravno isključujući penzionerke), dobija se podatak da čak dve trećine, odnosno 66% žena koje su isključivo angažovane u poljoprivredi na porodičnim gazdinstvima nemaju uplaćeno penzijsko i invalidsko osiguranje. Ovo je činjenica na koju se već više od decenije upozorava, ali bez efekta.

³¹ Babović, M. i Vuković, O., 2008; Beker, K. i dr. 2017.

7. NEPLAĆENI KUĆNI RAD I BRIGA O PORODICI

Neplaćeni kućni rad i briga o porodici predstavljaju jedan od najizraženijih oblika diskriminacije žena u Srbiji. Različita istraživanja ukazala su da su žene u domaćinstvima nosioci neplaćenog kućnog rada i brige o deci i starijima. Promene u ovoj sferi rodnih odnosa veoma su spore.³² Mere koje su donete u odgovoru na pandemiju promenile su bitno svakodnevicu u domaćinstvima. Članovi domaćinstva su provodili daleko više vremena zajedno, briga o deci i školskim obavezama i briga o starima prebačena je u velikoj meri sa institucija na porodice zbog zatvaranja obdaništa i škola, kao i usluga socijalne zaštite u zajednici namenjenih starijem stanovništvu. Promene u svakodnevici porodica, otvorile su i mogućnosti za preraspodelu odgovornosti, ali, kako pokazuju nalazi istraživanja, to se nažalost, nije dogodilo.

Naime, podaci predočeni u narednoj tabeli pokazuju da su žene bile dominantno odgovorne za sve kućne poslove: kuvanje, pranje sudova, čišćenje, pranje veša i peglanje, pre pandemije ali i tokom vanrednog stanja (Tabela 2). Kada ove podatke uporedimo sa neplaćenim kućnim radom koje obavljaju žene u gradskim naseljima, možemo zaključiti da bez obzira što i žene u gradu imaju vodeću ulogu u kućnim poslovima, ipak se u gradskim naseljima muški članovi domaćinstva češće uključuju u kućne poslove pogotovo u čišćenje kuće i pranje sudova.³³

Tabela 2: Obaveze u domaćinstvu pre i tokom vanrednog stanja izazvanim COVID pandemije, u %

Aktivnost	Kuvanje		Pranje sudova		Pranje garderobe		Peglanje		Čišćenje, spremanje	
	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja
Ja	86,4	86,4	82,7	84,0	85,2	85,2	84,0	85,2	80,2	82,7
Suprug/partner	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	1,2
Druga žena u domaćinstvu	9,9	7,4	11,1	9,9	8,6	8,6	7,4	7,4	7,4	6,2
Drugi muškarac u domaćinstvu	0,0	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ja i partner zajedno	2,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	6,2	4,9	8,6	7,4
Druga žena i muškarac zajedno	1,2	1,2	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5

³² Babović, M., 2009.

³³ SeConS, 2020a.

Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, sa fokusom na poljoprivredu

Osoba koja nije članica domaćinstva za naknadu u novcu ili naturi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

Kada je u pitanju briga o maloj deci i starijim osobama u domaćinstvu, tu je raspodela uloga nešto drugačija, odnosno muški članovi domaćinstva se nešto češće uključuju u ovu vrstu obaveza u odnosu na druge kućne poslove, ali i kada se uključuju u te obaveze, obavljaju ih pre zajedno sa ženama nego samostalno (Tabela 3).

Tabela 3: Briga o starima i deci pre i tokom vanrednog stanja tokom COVID pandemije, u %

Aktivnost	Briga o maloj deci	Briga o maloj deci	Kontrola pred(školskih) obaveza	Kontrola pred(školskih) obaveza	Briga o starima	Briga o starima
	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja	Pre pandemije	Tokom vanrednog stanja
Ja	25,9	24,0	30,8	32,0	59,3	63,0
Suprug/partner	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Druga žena u domaćinstvu	33,3	36,0	23,1	24,0	7,4	3,7
Drugi muškarac u domaćinstvu	3,7	4,0	3,8	4,0	0,0	4,0
Ja i partner zajedno	33,3	28,0	34,6	28,0	33,3	29,6
Drugi žena i muškarac zajedno	3,7	8,0	7,7	12,0	0,0	3,7
Osoba koja nije članica domaćinstva za naknadu u novcu ili naturi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ukupno	100	100	100	100	100	100

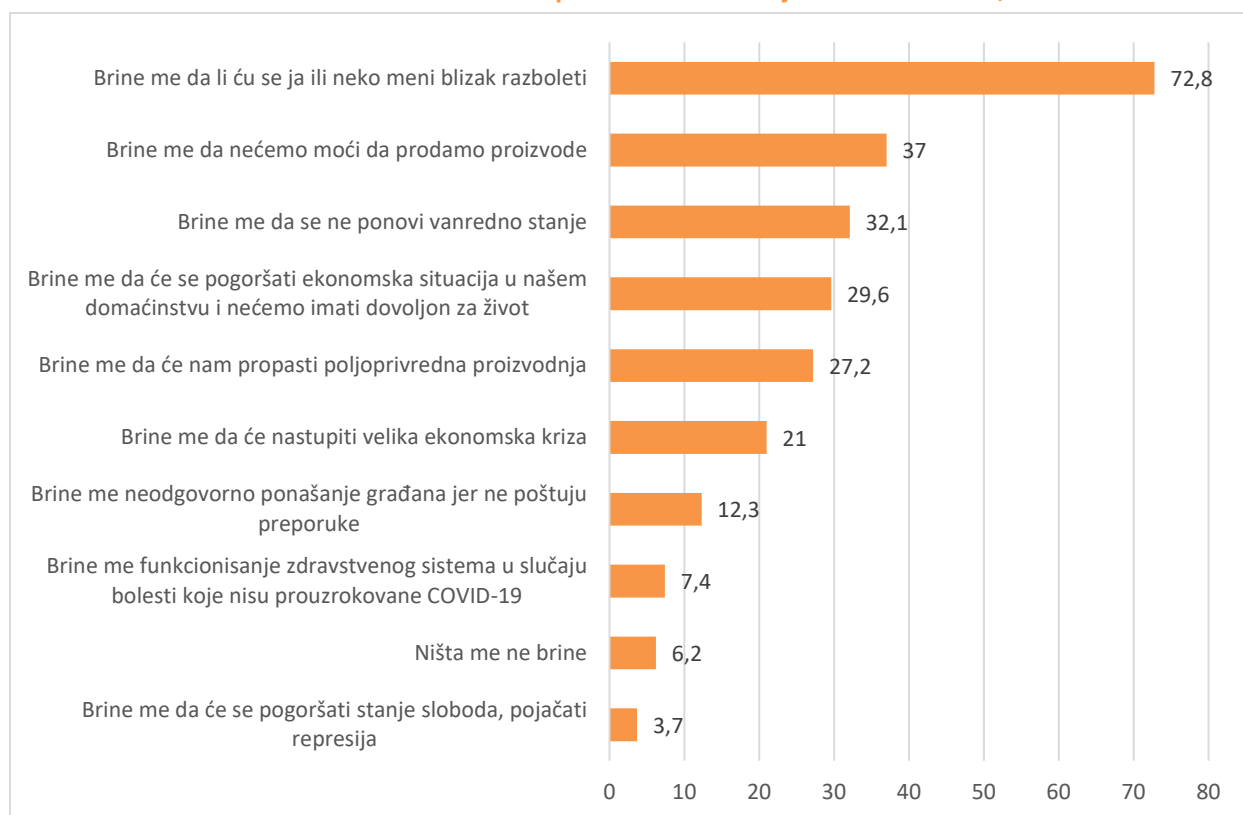
Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

8. ZABRINUTOST ZA RAZLIČITE ASPEKTE ŽIVOTA

Pandemija COVID-19 dovela je sve građane u potpuno nove okolnosti koje su se reflektovale i na njihove strepnje vezane za novonastalu situaciju. Slično opštem uzorku zaposlenih, žene angažovane u poljoprivredi najčešće su zabrinute za zdravlje i strepe da se ne razbole one lično ili neko njima blizak od COVID-19 (Grafikon 14). Bez obzira što je ovo istraživanje sprovedeno kasnije u odnosu na istraživanje na opštem uzorku zaposlenih, primećuje se da strah od zdravstvenih rizika ne jenjava. Naime u aprilu 2020. godine kod dve trećine zaposlenih (66%) žena i muškaraca bio je prisutan ovaj strah. U uzorku žena angažovanih u poljoprivredi, on je još više zastupljen i to nekoliko nedelja kasnije.

Iza zabrinutosti za zdravlje, najčešće su iskazane zabrinutosti da neće moći da prodaju svoje proizvode, da se ne ponovi vanredno stanje, da će se ekonomska situacija domaćinstva pogoršati i neće moći da obezbede egzistenciju, te da će nastupiti velika ekonomska kriza (Grafikon 14).

Grafikon 14: Žene iz uzorka prema izvorima najveće zabrinutosti, u %

Izvor: SeConS, Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, 2020.

I nalazi kvalitativnog istraživanja potvrđuju da razloga za zabrinutost ima. Poljoprivrednice sa kojima su obavljani intervjui zabrinute su prvenstveno za zdravlje svojih ukućana, ali i za ekonomske posledice koje će se tek osetiti u predstojećem periodu. Neke od ispitanica istakle su da ne znaju kako će finansirati održavanje njiva, kako će prodavati svoje proizvode ako ponovo na snagu stupe rigorozne mere, a one koje rade i u nepoljoprivrednom sektoru brinu da bi mogle da ostanu bez posla. Gotovo sve sagovornice u intervjuiima navele su da se posebno plaše za budućnost mladih. Prema njihovom mišljenju, dok su starije generacije navikle na periode društvenih kriza i dubokih recesija, to nije slučaj i sa mlađim generacijama, koji izlaz već traže u napuštanju zemlje. Sa druge strane, pojedine ispitanice navode da uopšte nisu zabrinute i veruju da će uspeti da opstanu i tokom novog talasa pandemije.

„Nismo ništa prodavali, ne znamo kako ćemo da platimo održavanje njiva koje imamo.“

(Poljoprivrednica iz Bojnika, 53 godine)

„Ovo smo izgurali, ali šta ćemo posle... Primetila sam da su mlađi ljudi malo teže ovo podneli – oni koji nisu preživeli inflaciju, bombardovanje.“

(Poljoprivrednica iz okoline Aleksinca, 58 godina)

„Ako se ponovi pandemija, ode ekonomija dole, ode sve dole... Ako se ponovi, ostaću bez posla.“

(Poljoprivrednica iz Sirogojna, 59 godina)

„Mi smo snalažljivi, trpimo... navikli smo, to što mi izdržavamo ne bi mogao veći broj naroda, Nemač ne bi mogao... To su te naše mučene žene, nema šta ne bi mogle da urade.... Mi nemamo standard, navikli smo i teramo. Znaš šta je naše? Samo da smo zdravi i da nismo gladni.“

(Poljoprivrednica iz okoline Aleksinca, 63 godine)

„Pandemija me uopšte nije brinula, kao da je nije ni bilo... Dok je nama poljoprivrede i plastenika, nas ne brine ekonomija.“

(Poljoprivrednica iz Sirogojna, 58 godina)

9. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

9.1 Zaključci

Žene na selu koje su bile zaposlene van poljoprivrede su grupa koja je bila najviše pogođena gubitkom zaposlenja nakon proglašenja pandemije i vanrednog stanja, više nego što su to bile žene u gradu ili muškarci na selu. Njihova zaposlenost se inače razlikuje u odnosu na zaposlenost žena iz grada, ali i muškaraca sa sela. One su u odnosu na žene iz grada češće zaposlene u industriji, a u odnosu na muškarce sa sela češće su zaposlene u trgovini, obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj zaštiti. One su uglavnom bile zaposlene u privatnom sektoru, a čak petina je bila zaposlena van mesta stanovanja. Ove karakteristike njihove zaposlenosti dovele su i do toga da snažnije iskuse posledice pandemije u smislu gubitka zaposlenja.

Najčešći razlog za gubitak posla bili su obustavljanje aktivnosti preduzeća u kojima su bile zaposlene, ali u odnosu na druge grupe žena i muškaraca, one su znatno češće davale otkaz jer nisu mogle da se organizuju da odlaze na posao u uslovima kada je briga o deci prešla na porodicu zbog zatvaranja obdaništa i škola, kao i zbog ograničenja u kretanju izazvanim obustavljanjem javnog prevoza i policijskog časa.

Žene sa sela koje su ostale bez posla, u većem broju nego žene iz grada koje su takođe ostale bez posla su se prijavile na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje i nešto su češće pokušavale da odmah pronađu novo zaposlenje.

Kod većine žena sa sela koje su ostale zaposlene u nepoljoprivrednim sektorima, došlo je do promena u uslovima rada. Gotovo četvrtina je prešla na rad od kuće, a više od petine je radilo kraće radno vreme. Uslovi rada od kuće nisu pogodovali svim ženama koje su prešle na ovakav modalitet rada. Gotovo trećina nije imala adekvatno mesto za rad u stambenom prostoru, veliki broj žena je morao da radi noću kako bi postigao da obavi radne zadatke, a značajan je i broj onih koje su se osećale frustrirano jer je posao zadirao u privatnost ili zato što ih je porodica ometala da se posvete poslu.

Gotovo trećina žena sa sela koje su ostale zaposlene prijavilo je da je izloženo velikim rizicima zaraze virusom na svom radnom mestu, a više od četvrtine da radi povećanim intenzitetom nego pre pandemije.

Žene koje su angažovane u poljoprivredi na porodičnim gazdinstvima, samo u manjem broju slučajeva su nosioci gazdinstava, vlasnice imanja i osobe koje odlučuju o proizvodnji na gazdinstvu. Većina žena zapravo predstavlja izvršilačku radnu snagu na gazdinstvu. Žene iz uzorka žive u domaćinstvima koja su u većini slučajeva registrovana poljoprivredna gazdinstva, i koja se bave bar nekim oblikom poljoprivredne proizvodnje, a u više od polovine slučajeva i preradom tih proizvoda. Seoskim turizmom se bavi mali broj domaćinstava iz uzorka, usled čega nije bila moguća detaljnija analiza posledica na ovu delatnost.

Nakon izbijanja pandemije i uvođenja vanrednog stanja, žene su obavljale uglavnom pripremne poljoprivredne aktivnosti pošto sezona poljoprivrednih radova nije još bila u punom jeku. Najjači uticaj

pandemije ispoljio se na obustavu otkupa ili prodaje proizvoda, a u manjoj meri posledice su se osetile i u kašnjenju početka poljoprivrednih radova (posebno zbog toga što su se mere ograničenja kretanja odnosile i na poljoprivrednike u početku vanrednog stanja), nemogućnost da se nabave sirovine i nedostatak radne snage. Prekid u lancima snabdevanja podstakli su žene da pribegnu novim kanalima prodaje proizvoda, pa su gotovo sve žene iz uzorka aktivirale lična poznanstva, više od dve trećine žena je prešao na prodaju po narudžbini preko telefona, a manji broj žena je počeo da daje proizvode u otkup, da prodaje preko interneta, društvenih mreža ili da lično dostavlja na kućne adrese kupaca.

Istraživanje pokazuje da ove inovacije nisu bile privremenog karaktera, već da je većina žena, čak tri četvrtine, i nakon ukidanja vanrednog stanja nastavila da prodaje proizvode i ovim novim metodama koje su uspostavljene tokom vanrednog stanja. Nalazi istraživanja još jednom su ukazali na važnost digitalne pismenosti i pristupa digitalnim tehnologijama i internetu među ženama sa sela, a poznato je da je su i digitalna pismenost i pristup tehnologijama slabiji među ženama sa sela.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede sprovodi različite mere podrške poljoprivredi i u okviru tih mera gazdinstva čiji su nosioci žene imaju izvesne prednosti. Tokom pandemije Vlada RS je usvojila i posebne mere: novčanu pomoć poljoprivrednim gazdinstvima i finansijsku podršku poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup kreditima. Žene iz uzorka su povoljnije ocenile prvu meru, dok su za drugu u najvećem broju slučajeva rekle da nisu u mogućnosti još da ocene. Na pitanje o tome koje bi im mere bile najpotrebnije, u najvećem broju su navele upravo finansijsku podršku, podsticaje, subvencije, potom veću cenu proizvoda, a gotovo trećina je odgovorila da im nikakve posebne mere nisu potrebne.

Stanje socijalnih prava povezanih sa radom žena na selu je veoma zabrinjavajuće. Svaka deseta žena nema zdravstveno osiguranje, a dve trećine žena koje nisu penzionerke i nisu zaposlene izvan gazdinstva nema penzijsko invalidsko osiguranje.

Neplaćeni kućni rad i briga o porodici predstavljaju dominantnu odgovornost žena i u odnosu na domaćinstva iz urbanih sredina, domaćinstva u ruralnim područjima odlikuje još neravnopravna podela odgovornosti za domaćinstvo. U tom pogledu pandemija nije ništa promenila.

Svakodneva žena na selu, obeležena je i zabrinutošću za zdravlje, sopstveno i svoje porodice. To je ubedljivo najveći izvor brige za većinu žena. Pored toga, veliki broj žena na selu je zabrinut da neće moći da prodaje svoje proizvode, da će se ponovo uvesti mere kao za vreme vanrednog stanja, da će se ekonomski položaj njihovih domaćinstava pogoršati i neće moći da obezbede egzistenciju, te da će nastupiti velika ekonomska kriza.

9.2 Preporuke

KRATKOROČNE PREPORUKE:

- Obuka žena sa sela za sticanje osnovnih veština korišćenja interneta. Upotreba interneta bila bi od posebnog značaja za vreme kriznih situacija (kakva je bila pandemija), kako bi imale mogućnost on-line prodaje poljoprivrednih proizvoda, s obzirom na to da su pijace bile zatvorene.
- Pružanje podrške inicijativama koje doprinose uključivanju žena iz seoskih područja koje svoju poslovnu strategiju zasnivaju na specijalizaciji u primarnoj proizvodnji u tržišne lance. Svi vidovi podrške za razvoj kratkih lanaca snabdevanja i rast konkurentnosti na lokalnim tržištima mogu biti od velikog značaja za očuvanje njihove ekonomske aktivnosti u uslovima epidemioloških ograničenja.
- Digitalizovanje savetodavnih poljoprivrednih službi koje bi omogućilo da se njihove usluge koriste i putem interneta ili aplikacija za mobilne telefone, kako bi bile na raspolaganju ženama za savete u vezi sa proizvodnjom, nabavkom sirovina, i sl, i u vreme pandemije. Istovremeno informisanje žena o mogućnostima da usluge ovih službi koriste i u ovim formatima, uz izradu uputstva za korišćenje aplikacija. Imajući u vidu veću prosečnu starost žena angažovanih u poljoprivredi, koje znatno manje koriste digitalne tehnologije, veoma je važno da ove usluge budu dostupne i putem telefona.
- Izrada aplikacija za mobilni telefon ili internet portala koji bi predstavljali virtualne tržnice, i preko kojih bi se omogućilo lakše povezivanje kupaca sa ženama sa sela koje su im geografski bliske i koje su grupisane prema tipovima proizvoda.
- Uvođenje novih oblika dostave koji mogu ali ne moraju angažovati i žene sa sela, a koji bi omogućili da se organizuje dostava proizvoda na adrese kupaca. Ova inicijativa bi trebalo da bude podržana i uvođenjem online plaćanja, na bankovne račune žena, što bi povećalo i njihovu finansijsku nezavisnost.
- Redefinisanje mera podsticaja namenjenih poljoprivrednicima, uzimajući u obzir specifičan položaj žena. Najvažnije mere koje je Vlada RS donela obuhvatile su novčanu pomoć poljoprivrednim gazdinstvima, u cilju ublažavanja posledica COVID-19 i finansijsku podršku poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup kreditima u otežanim ekonomskim uslovima usled COVID-19. Ove mere namenjene su nosiocima poljoprivrednih gazdinstava, a s obzirom na to da su žene ređe nosioci gazdinstava, nisu imale mogućnost prijavljivanja za primanje ovih podsticaja.

DUGOROČNE PREPORUKE:

- Nova Strategija za rodnu ravnopravnost, sa pratećim akcionim planom, za period od 2021. do 2025. godine treba da uzme u obzir specifične potrebe žena na selu i uključi sistematske mere za unapređivanje njihovog položaja. Evaluacija mera aktuelne Strategije za rodnu ravnopravnost 2016-2020 pokazala je da ovaj set preporuka nije efektivno sproveden u prethodnom periodu, pa bi stoga bilo potrebno revidirati ih u skladu sa nalazima dobijenim evaluacijom.
- Potrebno je ispitati efekte postojećeg sistema podrške ženama nosiocima gazdinstava (dodatni bodovi u rangiranju zahteva za podsticaje, niže kamata na kredite i dodatni bodovi za LEADER-like podršku), posebno u odnosu na mogućnost uvođenja posebnih mera, bolje prilagođenih tipovima ženskih poljoprivrednih biznisa.
- Kontinuirano povećavanje digitalne pismenosti žena i unapređivanje njihovog pristupa digitalnim tehnologijama i internetu.
- Neophodno je sprovesti evaluaciju mera podrške ruralnom razvoju kojima su predviđene specifične povlastice namenjene ženama u poljoprivredi. Analiza efekata treba da bude sprovedena prema tipovima podsticaja, visini podrške koje su žene dobile, tipovima podsticaja zavisno od veličine gazdinstva i regiona i slično.
- Potrebno je pružiti podršku jačanju kapaciteta jedinica lokalne samouprave, u cilju prilagođavanja lokalnih programa i podsticaja iz lokalnih budžeta za poljoprivredu, kako bi bili adekvatnije prilagođeni realnim potrebama žena iz seoskih područja, posebno u situaciji nakon pandemije.
- Unaprediti pristup žena prevozu, kroz povećano posedovanje vozačkih dozvola i ravnopravnije korišćenje porodičnih automobile, ali i kroz poboljšane usluge javnog prevoza u seoskim područjima (veću frekventnost, raspored vožnje, bolju povezanost, pristupačnije cene), imajući u vidu da su žene znatno češće korisnice ove vrste prevoza, kao i da često putuju do mesta na kojem rade.
- Izračunati vrednost neplaćenog rada žena iz seoskih područja i podići svest o njegovoj vrednosti, s obzirom na to da većinski ženske osobe obavljaju ovaj deo posla u okviru domaćinstva.
- sprovođenje kampanja u cilju otklanjanja rodni stereotipa i promovisanja pravičnije podele kućnog rada i brige o porodici, od strane lokalnih organizacija civilnog društva može imati značajnog efekta.

LITERATURA

Publikacije:

Babović, M. i Vuković, O. (2008). *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna pravda*. Beograd. UNDP Srbija.

Babović, M. (2009). „Radne strategije i odnosi u domaćinstvu: Srbija 2003–2007“, u Tomanović, S, Milić, A. (ur.) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, ISIFF, Beograd.

Beker, K., Gujančić, R., Rudić Vranić, R., Čelović, Z., Nešić, R. i Simonović Veljković, G. (2017). *Izveštaj o položaju žena na selu u Srbiji*. Beograd: UN Women Srbija.

Blagojević, M. (2002) „Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000: urođnjavanje cene haosa“, u Bolčić, S, Milić, A. (ur.) „Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život“, ISIFF, Beograd.

Bogdanov, N., Babović, M. (2019). *Radna snaga i rad na poljoprivrednim gazdinstvima – stanje i trend*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20196006.pdf>

FemPlatz, A11. (2018). *Information for the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Pre-sessional Working group for the 72nd session on reviewing the Republic of Serbia*. Dostupno na adresi: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/SRB/INT_CEDAW_ICO_SRB_31783_E.pdf

RZS. (2016). *Korišćenje vremena u Republici Srbiji 2010. i 2015. godine*, Beograd. Dostupno na adresi https://rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2017-01/Kori%C5%A1%C4%87enje%20vremena%20u%20Republici%20Srbiji_0.pdf

RZS. (2017). *ARS metodološko uputstvo. str. 2.*. Dostupno na adresi <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Doc/G201720107.docx>, pristupljeno 30.05.2020

SeConS. (2018). *Finalni izveštaj evaluacije akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost Republike Srbije*, Beograd. Dostupno na adresi <https://www.secons.net/files/publications/99-publication.pdf>.

SeConS. (2020a). *COVID-19 i zaposlenost u Srbiji: uticaj pandemije i mera za njeno sprečavanje na zaposlenost i uslove rada*. Dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/113-publication.pdf>

Uticaj COVID-19 pandemije i mera za njeno sprečavanje na socio-ekonomski položaj žena koje žive na selu, sa fokusom na poljoprivredu

SeCons. (2020b). *Rodna ravnopravnost, poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici Srbiji*. FAO. studija je u pripremi

SIPRU. (2018). *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji. Merenje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2016*. Beograd.

SOS Vojvodina Network. (2019). *Priorities and Recommendations for the Elimination of Discrimination against Women in Serbia: Shadow report to the Committee for the Elimination of All Forms of Discrimination against Women regarding the fourth reporting cycle of Serbia*. Dostupno na adresi: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCEDAW%2fCSS%2fSRB%2f33868&Lang=en

Baze podataka:

Baza istraživanja upotreba informacionih tehnologija (2019). U: *Republički zavod za statistiku*.

Zakoni/strategije/uredbe:

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (2020). *Kako do dozvole za kretanje: Uputstvo za proizvođače voća i povrća*. Dostupno na: <http://www.minpolj.gov.rs/kako-do-dozvole-za-kretanje-uputstvo-za-proizvodjace-voća-i-povrća/?script=lat>, pristupljeno 29.06.2020.

Vlada Republike Srbije. (2009). *Zakon o ravnopravnosti polova*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009.

Vlada Republike Srbije. (2019). *Zakon o postupku upisa u katastar nepokretnosti i vodova*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2018, 95/2018, 31/2019.

Vlada Republike Srbije. (2020). *Uredba o finansijskoj podršci poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup korišćenju kredita u otežanim ekonomskim uslovima usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2*, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 57/2020

Online izvori:

WHO. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) pandemic*. Dostupno na adresi: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/novel-coronavirus-2019-ncov>, pristupljeno 25.05.2020.

WHO. (2020). *First cases confirmed in Europe*. Dostupno na adresi: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/01/2019-ncov-outbreak-first-cases-confirmed-in-europe>, pristupljeno 25.05.2020.

WHO. (2020). Dostupno na adresi: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies>

COVID 19 zvanični sajt Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje "Dr. Milan Jovanović Batut". *Informacija o novom korona virusu na dan 06. marta 2020.* Dostupno na: <https://covid19.rs/%d0%bf%d0%be%d1%82%d0%b2%d1%80%d1%92%d0%b5%d0%bd-%d0%bf%d1%80%d0%b2%d0%b8-%d1%81%d0%bb%d1%83%d1%87%d0%b0%d1%98-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%b2%d0%b8%d1%80%d1%83%d1%81%d0%b0-%d1%83-%d1%81/>, pristupljeno 29.06.2020.

Narodna skupština Republike Srbije. (2020). *Odluka o proglašenju vanrednog stanja.* Dostupno na adresi: <https://www.propisi.net/odluka-o-proglasenju-vanrednog-stanja/>, pristupljeno 29.06.2020.

COVID 19 zvanični sajt Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje "Dr. Milan Jovanović Batut". *Informacija o novom korona virusu na dan 11. april 2020. godine u 15 časova.* Dostupno na: <https://covid19.rs/%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%98-%d0%b5-%d0%be-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%b0-%d0%b2%d0%b8%d1%80%d1%83%d1%81%d1%83-covid-19-11-04-2020-%d1%83-15-%d1%87%d0%b0%d1%81/>, pristupljeno 29.06.2020.

COVID 19 zvanični sajt Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje "Dr. Milan Jovanović Batut". *Informacija o novom korona virusu na dan 05. jun 2020. godine u 15 časova.* Dostupno na: <https://www.zdravlje.gov.rs/vest/347976/informacija-o-novom-korona-virusu-na-dan-5-jun-2020-godine-u-15-casova.php>, pristupljeno 29.06.2020.

COVID 19 zvanični sajt Ministarstva zdravlja Republike Srbije i Instituta za javno zdravlje "Dr. Milan Jovanović Batut". *Informacija o novom korona virusu na dan 15. jun 2020. godine u 15 časova.* Dostupno na: <https://www.zdravlje.gov.rs/vest/348169/informacija-o-novom-korona-virusu-na-dan-15-jun-2020-godine-u-15-casova.php>, pristupljeno 29.06.2020.